

УДК 338.486.5:330.3:338.48

КП

№ держреєстрації 0115U001074

Інв. №

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет
(СумДУ)
40007, м. Суми, вул. Римського-Корсакова, 2; тел. 330172

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з наукової роботи
д.ф.-м.н., професор

_____ А.М. Чорноус

ЗВІТ
ПРО НАУКОВО-ДОСЛІДНУ РОБОТУ
ПРОГНОЗУВАННЯ ТА ПРОГРАМУВАННЯ ЗРІВНОВАЖЕНОГО
РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЇ
(заключний)

Керівник НДЧ
к.ф.-м.н., снс

Д.І. Курбатов

Керівник НДР
к.е.н., доцент

Г.М. Шевченко

2016

Рукопис закінчено 27 грудня 2016 р.
Результати цієї роботи розглянуто науковою радою СумДУ
протокол від 2016.12.23 № 4

СПИСОК АВТОРІВ

Керівник НДР доц., к.е.н. (2016.12.27)	Г.М. Шевченко (вступ, розділи 1, 3, висновки)
доц., д.е.н. (2016.12.27)	Л.Л. Грищенко (підрозділ 2.3)
доц., д.е.н. (2016.12.27)	М.М. Петрушенко (підрозділ 3.2)
проф., к.е.н. (2016.12.27)	В.М. Кислий (підрозділ 2.1)
доц., к.е.н. (2016.12.27)	В.Ф. Грищенко (підрозділ 2.2)
к.ю.н. (2016.12.27)	О.М. Рєзнік (підрозділ 3.1)
к.е.н. (2016.12.27)	І.В. Грищенко (підрозділ 2.2)
к.ф.-м.н. (2016.12.27)	А.М. Заскока (підрозділ 3.3)

РЕФЕРАТ

Звіт про НДР: 90 стор., 10 рис., 2 табл., 121 джерело.

Об'єкт дослідження – система прогнозування зрівноваженого розвитку рекреації.

Предмет дослідження – економічні та управлінські відносини, ускладнені соціальною складовою в рекреаційній галузі національного господарства.

Мета дослідження – теоретико-методологічне обґрунтування та розробка підходів до прогнозування та програмування зрівноваженого розвитку рекреації.

Методи дослідження: системний аналіз – при дослідженні функціональної системи прогнозування розвитку рекреації; абстрактно-логічний аналіз – при обґрунтуванні концептуалізації рекреації в умовах розвитку національної економіки; агентне імітаційне моделювання – при програмуванні рекреації.

У роботі вирішені наступні основні завдання:

– проведено аналіз та виявлено взаємозв'язки між окремими компонентами рекреаційної підсистеми в системі управління національною економікою;

– обґрунтовано методологічне питання прогнозування розвитку рекреації з погляду теорії функціональних систем;

– узагальнено та проаналізовано чинники зрівноваженого розвитку рекреації, що згруповані за такими критеріями як гуманістична спрямованість, внутрішньогалузева комплексність, традиційна сталість розвитку, територіально-галузева подільність, взаємопов'язаність програм і механізмів та ін.;

– розроблено теоретико-методичний підхід до використання механізму державно-приватного партнерства в сфері рекреації з метою підтримання її соціальної компоненти;

– сформовано пропозиції щодо програмування рекреаційно-економічної діяльності на основі підходів агентно-орієнтованого імітаційного моделювання.

РЕКРЕАЦІЙНИЙ ЕКВІЛІБРИУМ, ПРОГНОЗУВАННЯ, ЗРІВНОВАЖЕНИЙ РОЗВИТОК, ЕКОНОМІЧНЕ ПРОГРАМУВАННЯ, ІМІТАЦІЙНЕ МОДЕЛЮВАННЯ, ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО, ТУРИЗМ.

ЗМІСТ

	ВСТУП	5
1	ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРОГНОЗУВАННЯ ЗРІВНОВАЖЕНОГО РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЇ	7
1.1	Аналіз рекреації в системі управління національною економікою	7
1.2	Функціональна система прогнозування розвитку рекреації	16
1.3	Концептуалізація рекреації в сучасних умовах розвитку національної економіки	24
2	НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕКРЕАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ	32
2.1	Особливості економічної оцінки природних ресурсів в трансформаційних умовах із урахуванням екологічного чинника	32
2.2	Особливості використання туристичного потенціалу України в умовах євроінтеграції	40
2.3	Державно-приватне партнерство як механізм зрівноваженого розвитку рекреації	47
3	АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОГРАМУВАННЯ ТА ІННОВАЦІЙНО-МАРКЕТИНГОВОГО РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	52
3.1	Агентно-орієнтований і суб'єктно-правовий підходи до програмування та забезпечення безпеки економічної діяльності	52
3.2	Інноваційно-маркетингові напрями розвитку рекреаційно- туристичної галузі України	59
3.3	Особливості програмування рекреаційно-економічної діяльності на основі імітаційного моделювання	71
	ВИСНОВКИ	76
	ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ	78

ВСТУП

Рекреація, що поєднує в собі соціальні, психофізіологічні, екологічні, культурологічні, економічні та інші сторони, є однією з небагатьох форм життєдіяльності людей, яка прямо відноситься до ідеології та реалізації концепції сталого розвитку суспільства. На рівні національної економіки ще одним вагомим підґрунтям оптимізації розвитку рекреаційної сфери є її здатність інтегрувати процеси надання відповідних послуг у розрізі регіонів, галузей, культур у межах соціально-економічного простору країни.

Рекреація в її сучасному розумінні все частіше розглядається не тільки на рівні індивіда чи соціальної групи, а й на рівні території, галузі та держави. У посткризових умовах другого десятиліття економіки багатьох країн і досі потребують “відпочинку”. В умовах військових дій в Україні, зрозуміло, попит на рекреацію в його широкому значенні є надзвичайно високим. Станом на сьогоднішній день українці потребують відпочинку від війни, нестабільності, злиднів і хвороб.

На наш погляд, акценти уваги при використанні комплексного підходу до вивчення проблем рекреаційного розвитку, здійснене за допомогою прогностичних методів, доцільно розставити наступним чином. На початку проведення соціально-економічного дослідження рекреації аналізуємо стан, місце та роль рекреаційної галузі в системі управління національною економікою. При цьому аналіз здійснюється через методологічну призму прогнозування розвитку рекреації; зміст дослідження на даному етапі викладено відповідно до наступної структури, що вибудовується через відповіді на ключові питання, а саме:

– аналіз системи управління національною економікою та, зокрема, рекреації як її важливої соціально-економічної складової, – як керувати національною економікою на засадах загальної теорії систем і комплексного підходу, тобто з урахуванням її соціальних, природно-екологічних, політико-культурологічних та інших взаємопов’язаних чинників?

– узагальнення соціально-економічних чинників прогнозування як теоретико-методологічної складової системи управління національною економікою, – як прогнозувати розвиток національної економіки та її окремих галузей у їх єдиному галузево-територіальному поєднанні?

– аналіз передумов і чинників зрівноваженості (еквілібріуму) розвитку рекреації, а саме: дослідження поняття еквілібріуму в загальному контексті, а також у контексті функціонування та розвитку національної економіки, зокрема, в територіально-галузевому розрізі господарювання в межах певної країни, – чи є розвиток національної економіки зрівноваженим / чи доцільна зрівноваженість соціально-економічному розвитку; формулювання та розкриття змісту поняття “зрівноважений розвиток рекреації”, – що саме слід розуміти під вузьким поняттям зрівноваженого розвитку рекреації як соціально-економічної галузі національного господарювання?

На другому етапі дослідження розглядаються науково-методичні підходи до забезпечення рекреаційного розвитку, а саме: особливості економічної оцінки природних, в тому числі рекреаційних ресурсів в трансформаційних умовах із урахуванням екологічного чинника, а також особливості використання туристичного потенціалу України в умовах євроінтеграції; крім того – державно-приватне партнерство як механізм зрівноваженого розвитку рекреації, що досягається через особливу форму взаємовідносин між державою чи органами місцевого самоврядування та приватними партнерами, які оформляються у вигляді договору, передбачають реалізацію і сумісне фінансування суспільно значущих проектів на довгостроковій основі та розподіл ризиків, відповідальності і винагород у рекреаційній сфері бізнесу та соціально відповідальної діяльності.

Третій заключний етап дослідження присвячено проведенню аналізу інноваційно-маркетингового розвитку рекреаційно-туристичної галузі України, а також особливостей програмування рекреаційно-економічної діяльності на основі агентно-орієнтованого та суб’єктно-правового підходів, а також імітаційного моделювання.

1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРОГНОЗУВАННЯ ЗРІВНОВАЖЕНОГО РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЇ

1.1 Теоретико-методологічний погляд на рекреацію в системі управління національною економікою

Станом на сьогоднішній день не вщуває увага науковців до проблем економіки на загальнонаціональному рівні. При цьому беззаперечним є те, що зростає кількість різноманітних чинників, які в умовах кризи та невизначеності не просто здійснюють відчутний вплив на макроекономіку в нашій країні, а вносять певний хаос як у внутрішні процеси, ускладнені передусім соціальною компонентою, так і в питання управління національною економікою. Однією з найбільш “кричущих” сфер, що потребує упорядкування своїх складових, а також взаємозв’язків між ними та взаємовідносин із усіма іншими сферами національної економіки є рекреація (табл. 1.1 [1] демонструє переважно негативну тенденцію за всіма показниками). З огляду на це, на нашу думку, застосування системного підходу дозволить упорядкувати моменти, пов’язані з визначенням сьогоденного статус-кво соціально-економічної сфери відпочинку посеред інших сфер суспільного розвитку. Також указаний підхід дозволить визначити головні напрями подальших науково-прикладних досліджень рекреаційних питань у контексті вдосконалення управління та розвитку національної економіки.

Питання, що присвячені з’ясуванню ролі та місця рекреації в соціально-економічних процесах і системах на макрорівні, зокрема, через застосування системного підходу, мають надійне теоретико-методологічне підґрунтя. Так, у статті [2] проводиться теоретичний аналіз територіальної рекреаційної системи як “природо-соціо-господарської системи”. В роботі [3] розглянуто туристику як систему, а також систематизовано чинники туристсько-рекреаційної діяльності. В доповіді [4] розкривається туризм як відкрита динамічна система; проведено аналіз економічних і соціально-демографічних елементів даної системи. В роботі [5] використано системний підхід як інструмент для підтримання рішень в рамках

політики розвитку туризму. В дослідженні [6] зображено структуру сфери туризму та рекреації, зокрема, в її кластерній формі.

Таблиця 1.1 – Санаторно-курортні і оздоровчі заклади України, 1995–2015 рр.

Показник	1995	2000	2005/ 06 ¹	2009/ 10 ¹	2010/ 11 ¹	2012 ²	2013 ²	2014 ²	2015 ²
Кількість закладів	3417	3327	3164	3011	3012	2897	2829	1928	1863
Санаторії	489	480	468	456	453	445	440	304	295
у тому числі дитячі	199	185	171	168	167	161	158	117	111
Пансіонати з лікуванням	62	69	52	54	55	39	37	16	14
Санаторії-профілакторії	517	377	277	234	224	185	165	118	79
Будинки і пансіонати відпочинку	294	266	301	290	280	286	271	90	76
Бази та інші заклади відпочинку	1862	2037	2012	1948	1979	1925	1903	1388	1388
Заклади 1–2 денного перебування	193	98	54	29	21	17	13	12	11
У них ліжок (місць)³, тис.	562	502	482	449	445	421	407	271	270
у санаторіях	145	136	136	126	126	123	123	77	76
у тому числі дитячих	37	35	34	32	32	30	30	18	17
у пансіонатах з лікуванням	14	15	12	14	15	10	9	3	2
у санаторіях-профілакторіях	43	31	23	19	19	18	15	17	12
у будинках і пансіонатах відпочинку	83	63	63	60	58	60	57	18	15
у базах та інших закладах відпочинку	263	247	243	228	225	208	201	155	164
у закладах 1–2 денного перебування	14	10	5	2	2	2	2	1	1
Кількість оздоровлених, тис. осіб	3515	2870	3278	2987	2942	2904	2835	1610	1483
у санаторіях	1223	1105	1321	1198	1278	1209	1249	670	544
у тому числі дитячих	236	221	276	223	338	215	219	125	109
у пансіонатах з лікуванням	102	114	117	116	99	70	63	17	13
у санаторіях-профілакторіях	511	274	236	198	193	156	130	100	61
у будинках і пансіонатах відпочинку	431	276	368	338	325	373	361	81	77
у базах та інших закладах відпочинку	1175	1063	1211	1126	1038	1080	1018	738	785
у закладах 1–2 денного перебування	73	38	25	11	9	16	14	4	3

¹ 2005/06 рік означає 12 місяців (з 1 жовтня 2005 року по 30 вересня 2006 року) тощо.

² У загальній кількості враховуються юридичні особи та фізичні особи-підприємці.

³ У місяць максимального розгортання.

Автор дослідження [7] застосовує системний підхід при аналізі взаємозв'язків між сталим туризмом, спортом і державною політикою. Методологічні принципи організації рекреації на рівні основної ланки економіки

до ринку викладені в роботі [8], де, зокрема, розглядаються взаємозв'язки між ринком оздоровчих послуг і структурою національної системи охорони здоров'я, а також між національною рекреаційною інноваційною системою та суб'єктами ринкової економіки. В роботі [9] висвітлені теоретико-методологічні засади рекреаційного природокористування з еколого-географічного погляду тощо.

Водночас із управлінських позицій, поєднаних із системним підходом, погляд на рекреацію як галузь національної економіки та територіальне соціально-економічне явище потребує додаткового аналізу на теоретичному рівні.

З огляду на вищезазначене метою дослідження питання в даному підрозділі є теоретико-методологічне обґрунтування взаємозв'язків між рекреацією та іншими компонентами в системі управління національною економікою.

Фундаментом для проведення конкретних досліджень, у яких застосовується системний підхід, є загальна теорія систем як класична теорія, авторство якої належить Л. фон Берталанфі. В ході еволюції даного підходу з'явилися нові напрями, більш цінні в їх методологічному значенні для проведення відповідної дослідницької практики на їх основі. Йдеться про такі напрями як теорія ігор, факторний аналіз, теорія графів тощо.

Математично система може бути представлена через певну множину та кількісний підрахунок можливих ступенів свободи для взаємодії в даній множині [10].

Л. фон. Берталанфі визначив систему як сукупність чи комплекс "елементів, які взаємодіють" [11, с. 38, 91], а також як "організовану комплексність" ("organized complexity") [11, с. 19, 34].

Ще один із творців теорії систем нобелівський лауреат Г. А. Саймон у центрі дослідження складних систем розглядає ієрархію (hierarchical), під якою розуміє "систему, що складається з взаємопов'язаних підсистем, кожна з яких, у свою чергу, ієрархічна, поки ми не досягнемо найнижчого рівня елементарної підсистеми" [12, с. 468].

На думку автора системно-функціонального підходу П. К. Анохіна, недоліком традиційного застосування терміну "система" є те, що не вказується

критерій, за яким упорядковані елементи в тій чи іншій системі. При цьому “...найбільш характерною рисою системного підходу є те, що в дослідницькій роботі не може бути аналітичного вивчення якого-небудь об’єкта без його точної ідентифікації у великій системі... Зі стратегічного та практичного поглядів дослідник повинен мати передусім конкретну концепцію системи” [13, с. 20].

Досліджуючи класичні визначення системи, вчений робить наступний висновок: “...взаємодія, взята в її загальному вигляді, не може сформулювати системи з “множини компонентів”. Відповідно, й усі формулювання поняття системи, що ґрунтуються тільки на “взаємодії” та на “впорядкуванні” компонентів, є самі по собі неспроможними... Повинен бути конкретний чинник, який “упорядковує” систему” [13, с. 32].

Одним із перших, хто в нашій країні почав досліджувати соціально-економічні явища шляхом застосування системного підходу, був Б.С. Українцев [14]. В контексті розуміння феномену управління, – тобто в чому полягає сутність не просто системи, а системи управління, – цей вчений пов’язує його із взаємодією матеріальних систем і з взаємодією різних організованих матеріальних утворень: того, що керує і того, ким керують. Поза взаємодією матеріальних систем управління виникнути не може. “Процес управління полягає в тому, що те, що керує, контролює те, ким керують і своїми впливами спонукає останнє змінювати свої параметри для досягнення певних результатів. У свою чергу те, ким керують, сприяє функціонуванню того, хто керує, впливаючи на нього та змінюючи деякі його параметри”. Здійснення таких взаємовпливів відбувається в рамках самокерованої системи, що власне й складається з двох підсистем: тієї, що керує і тієї, що сприймає керування. При цьому зазначається, що “витрати матеріальних ресурсів на процес управління виправдані в тих випадках, коли вони менші за витрати, що спрямовані на досягнення тим, ким керують, результату, що зумовлений тим, хто керує” [14, с. 33].

Система управління національною економікою, а також рекреація в контексті її функціонування та управління, що в даному дослідженні розглядається як одна з її підсистем, є соціальними (більш конкретно – соціально-

економічними) системами, що на противагу штучним системам відносяться до систем природних. Звернення уваги на цей на перший погляд очевидний факт має важливе значення, і тут необхідне наступне уточнення: системи управління економікою та соціальними процесами є природними самокерованими системами. Сутність самокерованості полягає в тому, що при взаємодії відповідної системи із зовнішнім середовищем вона переходить від менш імовірнісних до більш вірогідних станів (найбільш вірогідним станом є загибель системи). Для того щоб процес самокерування не переривався, самокерована система повертається до малоімовірнісних станів за допомогою енергії зовнішнього середовища.

Теоретично оцінити вказані процеси пропонується за допомогою ентропії – міри хаосу та негентропії – міри порядку в системі. “Ми занурені у життя, де світ у цілому підпорядковується другому закону термодинаміки: хаос збільшується, а порядок зменшується... В світі, де ентропія в цілому прагне зростання, існують місцеві та тимчасові острівки ентропії, що зменшується, і наявність цих острівків надає можливість... доводити наявність прогресу” [15, с. 36].

Для розуміння ролі саме рекреації як підсистеми в системі управління національною економікою (рис. 1.1) необхідне осмислення думки про те, що провідною тенденцією процесу самоуправління, що не дозволяє системі саморуйнуватися, є *відновлення її сил* (тобто «рекреація системи»). Також поряд із відновленням украй необхідним для життєздатності системи є *підтримання маловірогідних станів її елементів*, що, як відомо, є лейтмотивом провідної концепції розвитку людства – сталого розвитку.

Для пояснення нюансів підпорядкування рекреаційної підсистеми системі управління національною економікою, яка в свою чергу є підсистемою глобальної соціально-економічної мегасистеми, необхідне застосування так званого ієрархічного підходу до розуміння складних систем. Зокрема, важливим є з'ясування того, «якими конкретними механізмами сполучаються між собою субсистеми при утворенні суперсистеми» [13, с. 43].

Рисунок 1.1 – Схематичне відображення рекреації в системі управління національною економікою

Відображення зв'язків із системами та / або чинниками (тенденціями) вищого по відношенню до національної економіки (та її рекреаційної компоненти) рівня полягає в наступному:

- світова економіка, глобалізація та концепція сталого розвитку;
- міжнародне туристичне, курортно-оздоровче та рекреаційне середовище;
- міжнародні спортивні змагання та інші масові заходи;
- гуманізація взаємовідносин та інші світові соціально спрямовані тенденції;

- євроінтеграційні та інші міжнаціональні об'єднувальні процеси;
- міжнародна політика та переговори, спрямовані на вирішення конфліктів;
- географічні, природно-екологічні чинники та зміна клімату;
- міжнародне законодавство та правове регулювання;
- крос-культурні та демографічні чинники тощо.

Погляд на систему як на систему управління надає можливість конкретизувати характер впливу окремих функцій, які на рівні національної економіки поєднуються взаємно з основними аспектами наукових досліджень. Наприклад, функція прогнозування (рис. 1.1), як правило, на рівні управління національним господарством і його окремими галузями, зокрема, рекреацією, асоціюється з державним прогнозуванням соціально-економічного розвитку країни. Функція регулювання, в свою чергу, об'єктивується в таких напрямках як: формування та реалізація регуляторної та антимонопольної політики та відповідних регуляторів і важелів, розробка моделей державного регулювання, державне регулювання інституціональних змін.

Суб'єкти рекреаційної діяльності представлені на рис. 1.1 як сукупність елементів (агентів), які пов'язані між собою в один із наступних способів: територіально-галузева взаємодія, кластерна взаємодія; міжрегіональна взаємодія. Протягом останнього десятиліття все більше говорять про рекреаційні та туристичні кластери, в яких поєднані прямо та опосередковано зацікавлені суб'єкти господарювання туристично-рекреаційної галузі, а також наукові установи, громадські організації тощо; при цьому принцип кластеру полягає в тому, щоб учорашні конкуренти перетворилися на сьгоднішніх співучасників, дії яких об'єднані спільною місією – задоволення на високому якісному рівні потреб населення та окремих індивідів у відпочинку, подорожах, оздоровленні й т. ін.

Блок вхідних елементів (рис. 1.1) розкриває сукупність ресурсів і впливів, які надходять прямо у рекреаційну підсистему або ж через їх трансформацію (чи в незмінному вигляді) в системі управління національною економікою. На наш погляд, важливим є також момент узгодженості між потоками ресурсів, які

надходять до рекреаційної підсистеми. Передусім, йдеться про природні та людські рекреаційні ресурси.

Для того щоб системний підхід мав переваги над іншими методологічними підходами, в ньому необхідно визначити чинник, який "...радикально обмежує ступені свободи компонентів, які приймають участі в завданій множині" та форму, яку він набуває при дослідженні соціально-економічних систем [13, с. 32]. Щоб система функціонувала, а тим більше функціонувала ефективно, їй необхідний розвиток. Система розвивається – прямує до певної мети, результату. При цьому рух системи у заданому (запрограмованому) напрямку не є абсолютно раціональним: на певних проміжках свого шляху система внаслідок впливу різних екзо- та ендогенних чинників дещо відхиляється від заданого напрямку, проте завдяки зрівноваженню (постійному підтриманню, "повертанню на істинний шлях"), що здійснюється відповідними органами державного регулювання, кут відхилення не дозволяє системі остаточно змінити напрямок (рис. 1.2).

Рекреаційна система як система соціально-економічна в якості однієї зі своїх компонент має державне регулювання. Саме завдяки останньому рекреаційна система під час руху повертається до траєкторії свого розвитку на тих її ділянках, де система намагається відхилитися від заданого їй напрямку. При цьому роль регулятивної функції полягає в тому, щоб слідкувати за «кутом відхилення» руху системи задля того, щоб запобігти регресу, коли система рухається в протилежному напрямку, та врешті досягти мети рекреаційного розвитку.

Вибір саме системного підходу як центрального в методології дослідження соціально-економічних та інших питань рекреації обґрунтовано необхідністю пошуку відповідних рівноважних станів. Йдеться про такі ситуації, в яких комплекс чинників, які впливають на функціонування рекреаційної підсистеми врівноважують один одного таким чином, що завданий стратегічний напрям розвитку рекреації не змінюється.

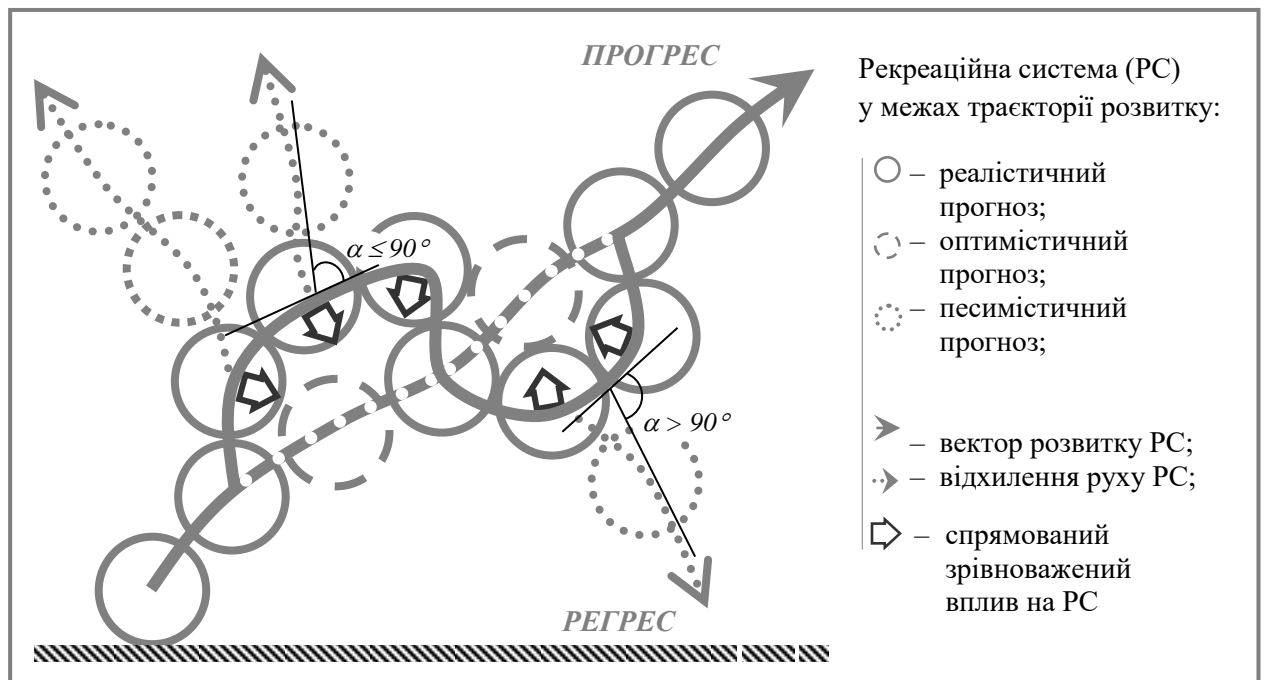

Рисунок 1.2 – Схематичне відображення зрівноваженості розвитку рекреаційної системи

В дослідженні при аналізі класичних визначень системи розділяється точка зору, згідно з якою в системах управління однією з компонент є результат функціонування та розвитку системи, що в свою чергу є наслідком обов'язковості цілепокладання як управлінської функції. Відповідно до принципу ієрархічності для рекреаційної підсистеми це означає направленість її дій із метою отримання результату, узгодженого з результатом системи управління національною економікою. Блок вхідних елементів також розглядається з двох позицій: ресурси, що надходять до рекреаційної підсистеми прямо з навколишнього середовища та ресурси, що спочатку надходять до економічної системи країни, піддаються трансформаціям і потім надходять до сфери відпочинку та відновлення сил. Взаємодії всередині рекреаційної підсистеми узагальнені за трьома видами: територіально-галузевим, міжрегіональним і кластерним. Подальші дослідження будуть присвячені продовженню вивчення питання щодо застосування системного підходу в якості центрального методологічного принципу, а саме в площині функції прогнозування розвитку рекреації в системі управління національною економікою.

1.2 Функціональна система прогнозування розвитку рекреації

Розвитку рекреаційної діяльності, що традиційно розглядалася економістами з позицій відновлення людських ресурсів у взаємозв'язку з курортним оздоровленням і подорожами в межах території країни, як правило, передували науково обґрунтовані комплексні прогнози, які почали складати ще в 1970-х роках. Протягом останнього півстоліття оптимістичні прогнози, що були закладені наприкінці існування соціалістичної економічної системи, щодо широкої розбудови сфери відпочинку саме на території України, зокрема, в Закарпатській, Миколаївській, Одеській та Херсонській областях, поки що не справдилися в перші роки становлення ринково орієнтованої системи, з огляду на різні політичні, макроекономічні та інші чинники. Проте, на наш погляд, основна проблема щодо розвитку рекреації має, передусім, методологічний характер. Не залежно від того наскільки високими є темпи економічного розвитку в даний момент, соціальна сторона еволюції країни, що включає одне з найважливіших питань – відпочинок у його широкому розумінні та прямому взаємозв'язку зі здоров'ям людей, не може розглядатися за остаточним принципом і тим більше як другорядна галузь національного господарства.

Необхідний системотворчий чинник, який дозволив би на методологічному рівні вирішити проблему недостатнього розвитку рекреації в нашій країні в контексті якості рекреаційного продукту, його екологічної та соціальної спрямованості, а також надання можливостей отримання доступу до різного роду відпочинку практично в усьому територіальному розрізі України: і в районах, де рекреація є традиційною діяльністю та, відповідно, спирається на наявність достатніх природних рекреаційних ресурсів; і в районах більше промислових, проте таких, де можна оздоровлювати людей, використовуючи кліматичні ресурси, близькість ландшафтів природних національних парків, об'єктів садово-паркового мистецтва, історико-культурної спадщини тощо. Зрозуміло, що вирішення даної проблеми з огляду на її складність і багатоаспектність є перспективним завданням, що підлягає прогнозуванню на основі чітко

продуманого системного підходу з урахуванням усієї специфіки досліджуваного питання.

Питання, присвячені розвитку тієї чи іншої сторони рекреації як соціально-економічного явища та комплексної науково-прикладної діяльності, зокрема, в контексті її прогнозування, широко висвітлювалися як вітчизняними (В. М. Кислий [19]; П. В. Гудзь, П. В. Захарченко, М. В. Гудзь [20]; П. Л. Царик, Л. П. Царик [21] та ін.), так і закордонними (N. A. Farmer, J. T. Froeschke [22]; M. Rozite, D. Vinklere [23]; T. Van Mai, O. J. H. Bosch [4] та ін.) вченими.

Інституційні аспекти адміністрування сфери природокористування в Україні, до якої відноситься й рекреаційне природокористування, викладені в роботі Б. В. Буркинського, А. І. Мартієнко, Н. І. Хумарової [24]. Конфліктна складова системи соціоприродних зв'язків у економічній сфері взаємовідносин, що знаходить своє пряме застосування в рекреаційній галузі, відображена в останній роботі О. Ф. Балацького [25].

Прогнозування як функція менеджменту та інструмент державного регулювання досліджується, зокрема, в роботах І. О. Александрова [26], М. М. Петрушенка [27] тощо.

Засновник теорії функціональних систем П. К. Анохін [13, с. 24-25] зазначав, що системний підхід передбачає пошук і формулювання системотворчого чинника з тим, щоб мати можливість досліджувати відповідний об'єкт як на теоретичному (синтетичний), так і на практичному (аналітичний) рівнях і в їх взаємозв'язку. Прикладні економічні питання застосування функціонально-системного підходу досліджуються в роботах О. В. Шаніна [28], І. Б. Швець [29] та ін.

В той же час питання прогнозування розвитку рекреації як соціально-економічного явища, важливої складової функціонування національного господарства та системи його управління, потребують подальшого опрацювання і, передусім, на теоретико-методологічному рівні.

Мета дослідження питання в даному підрозділі, з огляду на вищезазначене, полягає в обґрунтуванні методологічного підходу щодо прогнозування розвитку

рекреації як соціально-економічної галузі національного господарства на основі положень функціональних систем.

Головним завданням прогнозування є створення передумов для прийняття управлінських рішень. На думку П. К. Анохіна [13, с. 46], за допомогою системного підходу прогнозування є, передусім, інструментом для отримання корисного прогнозного результату (за умови залучення інших елементів у систему, що можуть привести до даного корисного результату). Тобто поряд із суто інформаційним завданням, яке традиційно постає перед функцією прогнозування, ми можемо розглядати завдання управлінське – допомогти особі, що приймає рішення, одержати обґрунтоване бачення певної проблеми в її перспективі. По відношенню до питання рекреаційного розвитку це означає створення такої системи прогнозування, в якій ми не просто будемо мати об'єктивні прогнозні дані, що з огляду на сучасний стан відповідної вітчизняної галузі підтвердять її «застій», а якісно іншу інформацію, необхідну для прийняття релевантних мотивованих рішень.

Застосування системного підходу для дослідження рекреаційної галузі доцільно з огляду на те, що в рекреації як системі, – з одного боку, через регулювання, тобто встановлення правил поведінки суб'єктів рекреаційного бізнесу та контроль за їх дотриманням (рекреація як система, що підлягає «зрівноваженому» керуванню) і, з іншого боку, через здатність самостійно приймати та реалізовувати рішення (рекреація в якості самокерованої системи), – можна досягти певного соціально-економічного балансу, що є підґрунтям для досягнення прогнозного результату, конкретизованого у відповідних показниках (рис. 1.3).

Власне рекреаційна галузь як об'єкт дослідження, особливо в контексті управлінської функції прогнозування, цікавить нас із погляду її функціонування і далі на його основі за відповідних умов – розвитку. На думку Б. С. Українцева [14, с. 41], функціонування будь-якої самокерованої системи – спосіб її існування через збереження цілісності, визначеності та виокремлення з навколишнього середовища завдяки неперервній зміні станів системи в цілому та окремих її

частин і елементів. «Самокеровані системи ... не дають зовнішньому середовищу поглинути себе через підтримання динамічної рівноваги із зовнішніми умовами, що змінюються відповідно до принципу активної рівноваги чи простого пристосування». Також наголошується на тому, що просте пристосування відбувається без зміни структури системи, проте при перебудові іманентних її процесів з метою забезпечення її цілісності при зміні зовнішніх умов у певних межах.

При функціональному підході «...формування системи підпорядковане отриманню певного корисного результату...» [13, с. 34]. Для нас не так важливі тонкощі щодо того, що є системою як універсальною науковою категорією, – наша увага сфокусована на *функціональності* системи. А також в обох випадках (згідно з першим – результат є універсальним системотворчим чинником; відповідно до другого – результат є одним із компонентів системи) результат роботи системи, є він центральним чи одним із її компонентів, являє собою той чинник, який визначає організацію зв'язків у системі чи впливає на неї: «...результат є невід'ємною та вирішальною компонентою системи, інструментом, який створює впорядковану взаємодію між усіма іншими її компонентами», імперативним системотворчим чинником, тобто таким, що використовує всі можливості системи, є позитивний результат системи, достатність або недостатність якого визначає її поведінку; якщо результат є достатнім, система «...переходить на формування іншої функціональної системи з іншим корисним результатом, який являє собою наступний етап в універсальному континуумі результатів». При цьому в системі «у випадку недостатності отриманого результату відбувається стимулювання активуючих механізмів ...» [13, с. 33].

Тобто нас цікавить функціональність результату, його функціональне призначення. «...Будь-яке прийняття рішення... є вибором найбільш придатних ступенів свободи в тих компонентах, які повинні скласти робочу частину системи. В свою чергу ці ступені свободи, що залишилися, дають можливість економно

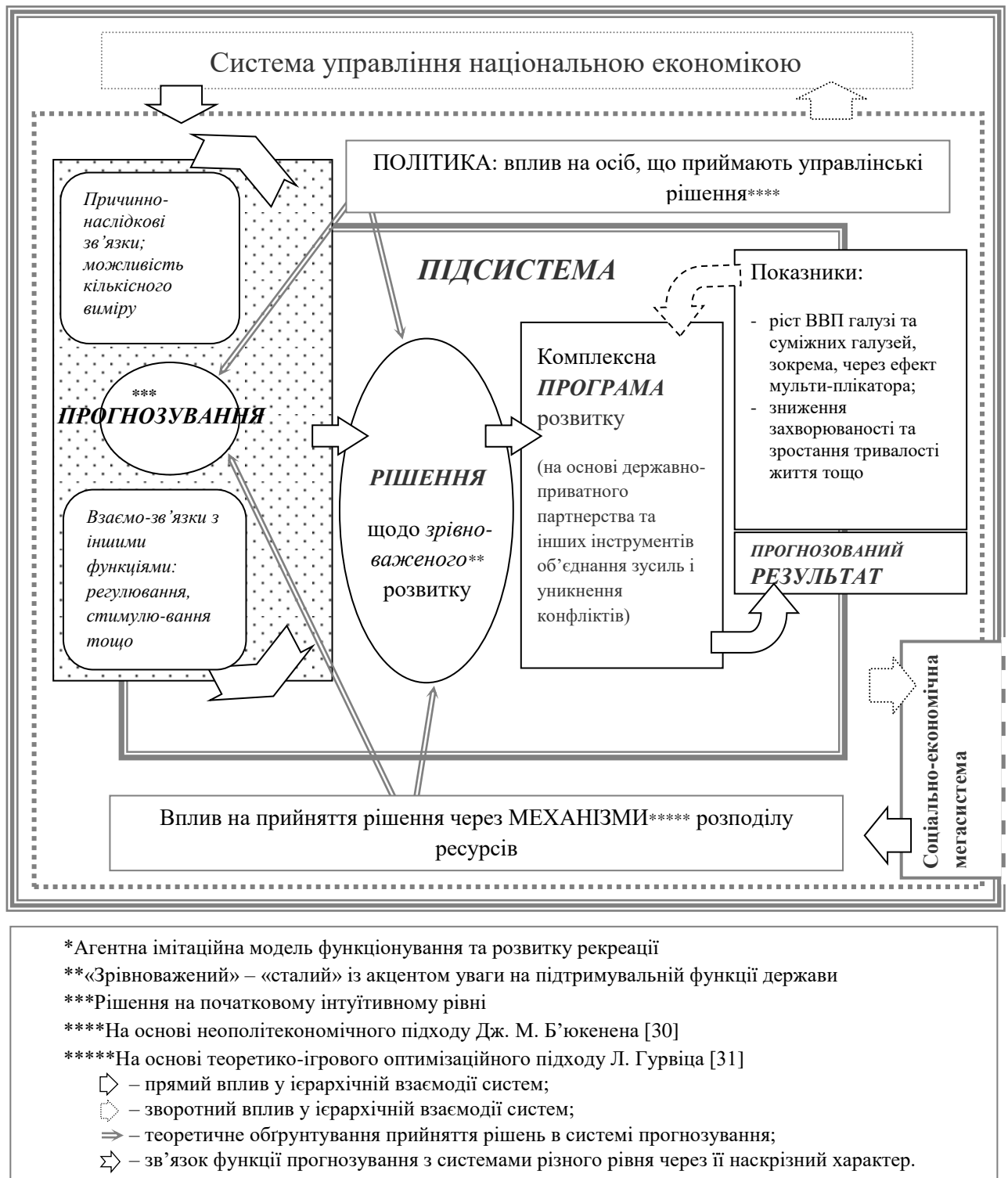

Рисунок 1.3 – Функціональна система прогнозування розвитку рекреації

здійснити саме ту дію, яка повинна привести до запрограмованого результату» [13, с. 51]. При цьому «...проблема реалізації прийнятого рішення... повинна пояснити... які механізми здійснюють вибір потрібних у даний момент ступенів свободи...» [13, с. 52].

«Здатність самокерованих систем переходити до малоймовірних станів забезпечує їм отримання великої кількості ступенів свободи [встановлення правил – регулювання – зменшує свободу, контроль – значно зменшує її; тому роль і вплив держави повинні бути виважені] й завдяки цьому високу активність і маневреність...». Перехід самокерованої системи в інші стани визначається іманентними законами системи та опосередковано залежить від змін зовнішнього середовища. «Самокеровані системи змінюють свій стан таким чином, щоб зберігались їх цілісність і визначеність як функціонуючих систем» [14, с. 40]. Ідеться про так званий принцип активного саморуху системи, що здійснюється на основі регулярного відтворення її маловірогідних станів за рахунок енергії, що вилучається із зовнішнього середовища.

«Конкретним механізмом взаємодії компонентів є вивільнення їх від надмірних ступенів свободи, не потрібних для отримання даного конкретного результату, і, навпаки, збереження всіх тих ступенів свободи, які сприяють отриманню результату» [13, с. 35]. Також завдяки зворотному зв'язку результат може реорганізувати систему шляхом створення такого взаємовідношення між компонентами, яке максимально сприяє отриманню саме запрограмованого результату. Враховуючи вищезазначене, на нашу думку, результат, на який націлена програма розвитку рекреації на макроекономічному рівні, в принципі суперечить інтересам і, відповідно, ступеням свободи суб'єктів рекреаційного бізнесу, які за законами ринку переслідують в основному економічні цілі, нехтуючи чи недооцінюючи при цьому соціальні, екологічні та інші потреби суспільства. Тому якщо доступний якісний рекреаційний продукт, у якому враховані соціальні, екологічні та інші інтереси є результатом суспільного вибору, в даному випадку завдання держави – запрограмувати відповідний результат і забезпечити ефективну дію механізмів взаємодії між усіма учасниками рекреаційної діяльності.

Згаданий вище зворотний зв'язок, а також питання його специфічних особливостей у функціональній системі (рис. 1.3) заслуговують на особливу увагу. В системі рекреації як і в інших «... соціальних системах зворотний зв'язок

здійснюється у формі інформаційних впливів виконавчих елементів на ті, що керують» [14, с. 56-57]. При цьому зворотний зв'язок має цілу низку позитивних моментів, зокрема, таких як гнучкість, швидкодія, економічність у витрачанні енергії, необмеженість у просторі та часі. Поряд із цим зворотний зв'язок збільшує «інерцію» управлінських процесів, оскільки він за своєю природою діє завжди *post factum*. Також, оскільки основним завданням зворотного зв'язку є реакція на розходження між фактичним та запланованим результатами функціонування системи, зворотний зв'язок, як правило, є від'ємним у сенсі дії на підсистему – суб'єкт управління з тим, щоб послабити діяльність останнього, що призвела до вказаного розходження. Водночас саме завдяки від'ємності зворотного зв'язку, за умови зменшення його інертності, система має шанс на своєчасне виявлення та усунення помилок і, як наслідок, – збільшуються можливості для її виживання, функціонування та розвитку.

Важливим моментом у розумінні зворотного зв'язку як одного з елементів функціональної системи є положення про те, що даний зв'язок виявляє себе також і у формі впливу. «За допомогою створення штучного середовища, що підігнана до функціональних інваріантів людського організму, суспільство забезпечує невичерпні можливості свого розвитку» [14, с. 62]. Йдеться про принцип активного перетворення навколишнього середовища соціальними системами. Зокрема, досліджувана функціональна система (рис. 1.3) здатна перетворювати оточуюче її рекреаційне середовище, представлене як природно-екологічною, так і соціокультурною сторонами.

Отже, для проведення детального аналізу прогнозування рекреації, поряд із дослідженням глибинної сутності сфери відновлення сил і відпочинку, доцільне застосування традиційного управлінського функціонального підходу, відповідно до якого функція прогнозування розглядається через її штучне відокремлення від інших функцій управління, в нашому випадку, рекреацією. Водночас необхідною складовою методології дослідження рекреації є системний підхід, значення якого полягає в тому, щоб розуміти прогнозування як компоненту системи управління рекреацією, що не є самостійною чи відокремленою. Тобто прогнозування

рекреації слід розуміти як компоненту чи елемент, «...чий ступені свободи, що залишилися, підпорядковані загальному плану функціонування системи, спрямованому на отримання корисного результату. Компонента повинна бути органічною ланкою в досить обширній кооперації з іншими компонентами системи. Одним із істотних і навіть вирішальних відмінностей теорії функціональної системи від усіх ...системних моделей є наявність у ній чітко відпрацьованої *внутрішньої операційної архітектоніки*» [13, с. 46].

Загалом наше розуміння застосування функціонально-системного підходу в даному дослідженні полягає в наступному:

- рекреаційна система розглядається як соціально-економічна система;
- система прогнозування розвитку рекреації розглядається як система управління;
- «функціонування» розглядається на двох рівнях: рівні підсистеми національної економіки, якою керують (рекреаційна галузь відчуває вплив, що зрівноважує її функціонування та розвиток), та рівні підсистеми національної економіки, що здійснює керування (функціонування як сукупність управлінських функцій, однією з яких є прогнозування).

При цьому обґрунтовано, що функція прогнозування повинна мати певну мету, що відображається у формі конкретного результату – ріст ВВП рекреаційної галузі за рахунок збільшення обсягу надання якісного рекреаційного продукту. На основі отриманого позитивного результату активується функція програмування – і як наслідок розроблюються комплексні програми рекреаційного розвитку. Якщо прогнозований результат не є позитивним, необхідно включити мотиваційні та регулятивні механізми, що активують рекреаційну та супутню до неї соціально-економічну діяльність, яка спричинить необхідний позитивний результат. Загалом системно-функціональний підхід у контексті даного дослідження передбачає формування та виконання зв'язків «прогнозування – рішення – програма – прогнозний результат (як системоутворюючий чинник)» зрівноваженого розвитку рекреації.

1.3 Концептуалізація рекреації в сучасних умовах розвитку національної економіки

Рекреація як багатогранне та соціально значуще явище постійно знаходиться в полі зору науковців і практиків, які досліджують і вирішують складні рекреологічні завдання, що станом на сьогоднішній день найбільшої актуальності набули в економічній площині суспільного розвитку. Через відсутність чітко зазначених як у теоретико-методологічному, так і в науково-практичному розумінні орієнтирів, куди та яким чином рухатися рекреаційній галузі в сучасній Україні, – на що є об'єктивні причини, зокрема, в їх просторово-географічному контексті, як то: тимчасова недоступність Криму, масовість виїзду відпочиваючих до Туреччини, наплив рекреантів у Одещині тощо, – свого вирішення потребує проблема визначення концептуальних особливостей розвитку рекреації як соціально-економічної галузі національного господарства.

Концептуальні положення рекреації досліджуються досить тривалий час як вітчизняними, так і закордонними вченими – економістами-рекреологами. Зокрема, йдеться про роботи М.С. Нудельмана [33], О.О. Бейдика [34], З.В. Герасимчук, Н.В. Календи та Л.М. Черчик [35], В.Ф. Кифяка [36], Р.Дж. Рідера (*R.J. Reeder*) та Д.М. Брауна (*D.M. Brown*) [37], Д.Дж. Стайнза (*D.J. Stynes*) [38] та багатьох інших. При цьому рекреаційні концепції висвітлюються із соціально-економічного, природно-ресурсного, регіонально-політичного, територіально-системного, рекреаційно-туристичного та інших поглядів.

Невирішеною частиною загальної проблеми концептуалізації рекреації, на наш погляд, залишається незавершеність формування концепції розвитку рекреації як галузі національної економіки в умовах мінливого зовнішнього середовища.

Отже, мета дослідження питання в даному підрозділі полягає в теоретичному обґрунтуванні та визначенні чинників формування нової концепції розвитку рекреації як соціально-економічного явища та галузі національної економіки.

Рекреаційна галузь національного господарства і взагалі сукупність туристично-рекреаційної та курортно-рекреаційної діяльності є простором, у якому поряд із економічними задовольняються, передусім, соціальні потреби суспільства, а саме потреби у короткостроковому та тривалому відпочинку, відновленні психоемоційних і фізичних сил індивідів, їх спортивно-оздоровчі потреби й т. ін. Це вирізняє рекреацію з-поміж інших галузей економіки країни, завдає їй науково-складний і водночас гуманістично-пріоритетний напрям розвитку.

Структура національної економіки в Україні наразі ще не досягла стану своєї теоретичної жорсткості, й, зокрема, не визначено до кінця місце та роль рекреації як у галузево-територіальному, так і в багатоаспектному (соціально спрямованому, природно-екологічному, історико-культурному, демографічному, політико-економічному та ін.) її структурних вимірах. Особливе значення при цьому має випереджувальність вибудовування зв'язків між внутрішніми елементами власне економіко-рекреаційних систем як наслідок відображення в них тенденцій розвитку національної економіки загалом, зокрема, в контексті концепцій сталого розвитку, гуманізації взаємовідносин у суспільстві, соціальної відповідальності тощо. З огляду на вищезазначене вважаємо вкрай актуальними питання концептуального узагальнення різновекторних поглядів на рекреаційну діяльність у сучасних умовах розвитку національної економіки.

При цьому зрозуміло, що економічна рекреаційна концепція не може розглядатися в розриві з іншими чинниками, що власне й спричинили еволюцію та становлення сфери відпочинку (рис. 1.4) в тому вигляді, в якому вона наявна сьогодні.

Так, основою розуміння психофізичної природи рекреації як водночас соціального (чи навіть соціально-психологічного) процесу та економічного процесу є так звана концепція “втоми” та протилежна їй концепція “відновлення” (*M. Weber, Zur Psychophysik der industriellen Arbeit, 1908-1912*) [39, с. 66–72]. Згідно з інтегральним соціально-економічним поглядом ці дві концепції та відповідні явища практично пов'язані зі зменшенням або збільшенням здатності

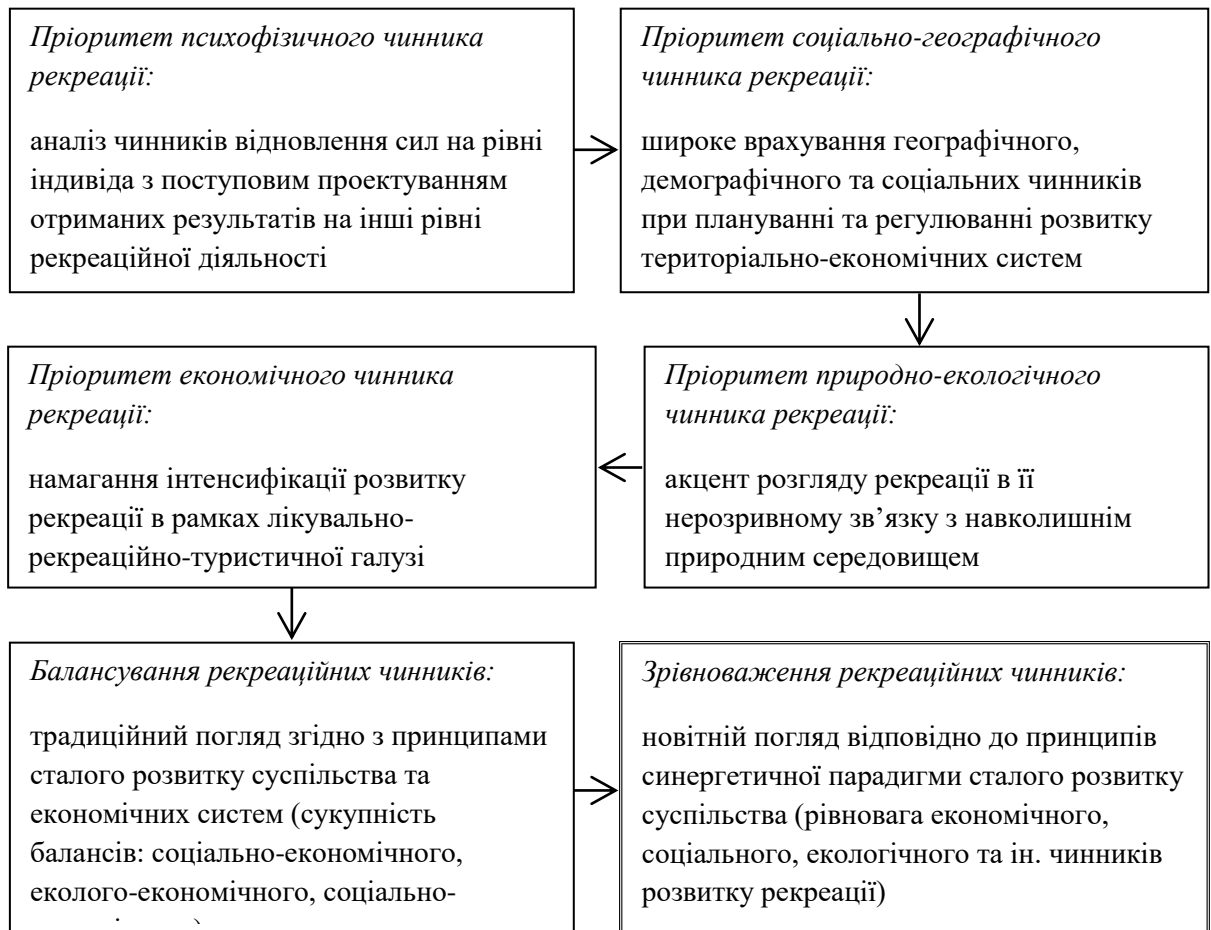

Рисунок 1.4 – Еволюція формування концепції “рекреаційного еквілібріуму”

людини повторювати конкретні виробничі чи управлінські дії протягом певного часу. При цьому втома характеризується як із об’єктивного, так і з суб’єктивного поглядів. Це, зрозуміло, значно перешкоджає оцінці зв’язку між втомою та навантаженням роботою та, відповідно, необхідністю відновлення сил людини.

Найпоширеніший підхід до дослідження процесів відпочинку, оздоровлення та туризму в ХХ сторіччі – це рекреаційна географія [40].

За М.С. Нудельманом [33, с. 16], рекреація нерозривно пов’язана з природокористуванням. У процесі рекреації природні умови та природні ресурси є основними чинниками відпочинку та оздоровлення, відновлення фізичних і психічних сил індивіда. Рекреація є особливим видом природокористування, що виник як наслідок зростання рекреаційних потреб суспільства.

Вчений обґрунтував доцільність трьох функцій рекреаційного природокористування в системі вирішення завдань організації національного

господарства: соціальна, економічна та природоохоронна функції [33, с. 20–21]. Соціальна функція відображена в необхідності задоволення специфічних потреб населення у відпочинку, оздоровленні та загальному зміцненні фізичного та психічного здоров'я суспільства. Економічна функція відображена власне у головному призначенні рекреації в її сучасному розумінні, а саме у відтворенні людського потенціалу. А також дана функція пов'язана з розширенням та прискоренням розвитку виробничої інфраструктури на рекреаційних територіях. При цьому наголошується на тому, що рекреаційна галузь не може набувати розвитку без тісного взаємозв'язку та його підтримки з іншими галузями національного господарства.

В економіці сьогоденної України, що знаходиться у перманентному кризовому стані, короткозорим є підхід, у якому розглядається в якості другорядного розвиток галузей, спрямованих на виробництво послуг, які задовольняють соціальні потреби населення, зокрема, у відпочинку, оздоровленні та пов'язаних із цим тривалими подорожами. Тим більше, що наша країна має величезний природно-рекреаційний потенціал, який використовується далеко не в повному обсязі. Зокрема, йдеться про національні природні парки, на території яких дозволено вільний доступ туристів і, відповідно, можна створити гідні умови для надання різноманітних рекреаційних послуг. В Україні налічується близько 40 таких парків, які є частиною природно-заповідного фонду загальною площею більше 10 000 км² (1,8 % території) [41], які розташовані на території більшості областей нашої країни.

Отже, в концептуальному, теоретичному баченні йдеться про *зрівноважений розвиток рекреації*, під яким, на наш погляд, слід розуміти перманентний процес повернення до стану рівноваги (еквілібріуму) конфліктної взаємодії між суб'єктами рекреаційної діяльності, що відбувається протягом заданого часу, в межах простору конкретної країни чи її окремих територій, у певних соціально-економічних, політичних і природно-екологічних умовах, за допомогою застосування важелів та інструментів державного регулювання. Близькими за значенням до категорії “зрівноважений розвиток рекреації” є

наступні поняття: рівноважний розвиток рекреації, збалансований розвиток рекреації, підтримувальний розвиток рекреації та сталий (стійкий) розвиток рекреації.

На рівні моделювання та побудови в подальшому науково-методичних підходів оцінки зрівноваженої рекреаційної діяльності йдеться про теоретико-ігрову інтерпретацію вказаної рівноваги, а саме про рівновагу Неша-Курно, згідно з якою жоден із будь-якого числа учасників гри (у нашому випадку – рекреаційної діяльності) не може збільшити свій виграш через зміну свого рішення без того, щоб інші гравці (хоча б один із них) змінювали свої рішення.

На наш погляд, для оптимізації взаємодії між суб'єктами рекреаційної діяльності слід керуватися положеннями, що уточнюють і доповнюють формулювання рівноваги Неша, а саме: положення про епсілон-рівновагу – принцип оптимальності, згідно з яким стратегії приблизно задовольняють умовам рівноваги Неша. На практиці даний підхід актуальний для стохастичних ігор, зокрема, в рекреаційній економіці. Тобто певний суб'єкт рекреаційної діяльності в стані умовної рівноваги може, змінюючи свою стратегію, збільшити свій економічний результат, проте не більше ніж на величину ε (епсілон) [42]. Ми припускаємо також, що зміст даного параметра є підґрунтям для здійснення відповідного державного регулювання.

Загалом концептуалізація рекреації (як комплексне визначення рекреаційно релевантних понять, відносин, механізмів та ін.) в лаконічному вигляді може бути відображена як синтез різнорідних чинників (рис. 1.5), що власне й формують сучасний погляд на сферу та галузь відпочинку та відновлення життєвих сил в складних і мінливих умовах розвитку соціально-економічних відносин.

Не претендуючи на “всеохоплення”, загалом чинники зрівноваженого розвитку рекреації згруповані наступним чином: рекреація – “відпочинок – відновлення – здоров'я”; рекреація – “туризм – курорти – спорт”; рекреація – “соціум – довкілля – економіка”; рекреація – “галузь – територія – держава”; рекреація – “політика – програми – механізми”; рекреація – “потреби – послуги – ринок”; рекреація – “прогнозування – стимулювання – регулювання”;

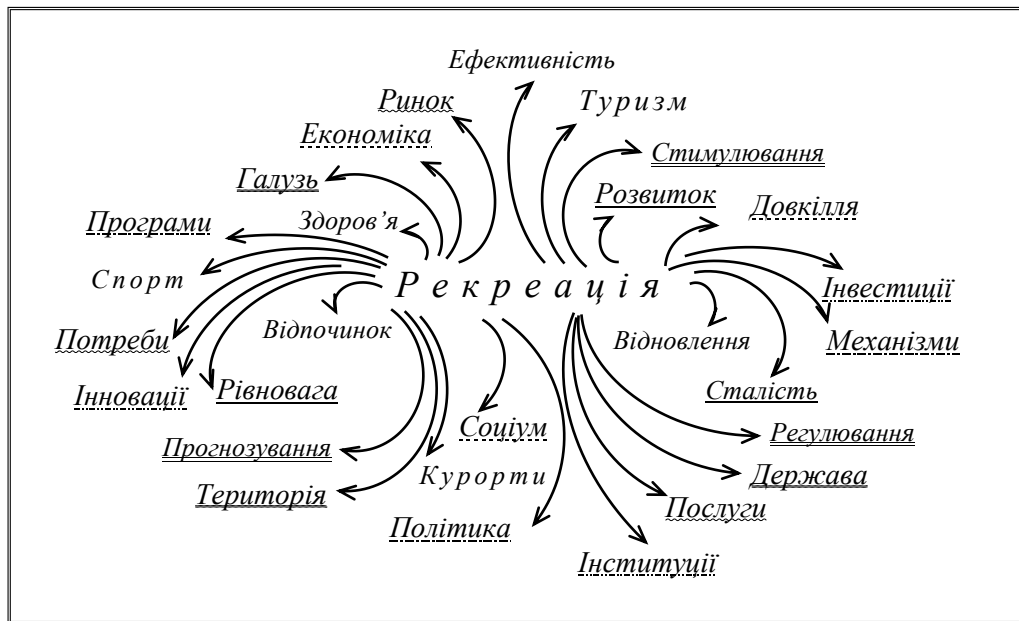

Рисунок 1.5 – Синтез чинників зрівноваженого розвитку рекреації

рекреація – “інновації – інвестиції – інституції”; рекреація – “рівновага – сталість – розвиток”. При цьому з економічного погляду ключовим є чинник ефективності.

Отже, в результаті проведеного дослідження проаналізовано економічні, соціальні та інші чинники формування запропонованої концепції “рекреаційного еквілібріуму”, що розглядається в контексті зрівноваженого розвитку рекреації. Підкреслено, що такий погляд корелює з традиційною концепцією сталого розвитку суспільства. Узагальнено ендогенні (що розкривають, передусім, соціально-гуманістичну природу, а також внутрішньогалузеві взаємозв’язки рекреації) та екзогенні (обумовлені широким діапазоном взаємозв’язків між системою “національна економіка” та підсистемою “рекреаційна галузь”) чинники.

Для того щоб отримати не тільки описовий інструмент, а й ефективний засіб прогнозування, вибір моделі розвитку рекреації як і будь-якої економічної галузі пов’язаний із проблемою рівноваги, оскільки «рівновага часто відповідає максимальному або мінімальному значенню деякої функції і таким чином, є важливою точкою відліку для пояснення або прогнозу поведінки раціонального економічного агента» [48, с. 53].

Досліджуючи рівноважні стани соціально-економічних взаємовідносин між учасниками рекреаційної діяльності, ми розглядали підходи від класичної рівноваги цін Леона Вальраса до рівноваги в теорії ігор, зокрема, байєсівську рівновагу Неша та епсілон-рівновагу. В даному контексті звернемо увагу на два моменти. По-перше, *equilibrium динамічної рекреації* (математична форма – відповідно до J.-P. Aubin [49, с. 155]):

$$\begin{cases} x'(t) = c(x(t), p(t)) \\ p(t) \in P \end{cases}, \quad (1.1)$$

де рекреаційний продукт $x(\cdot)$ реалізується в скінченномірному векторному просторі X , ціна $p(\cdot)$ прямує до Y^* , $c : X \cdot Y^* \rightarrow X$ описує рекреаційну динаміку і де $P \subset Y^*$ є набором допустимих цін на рекреаційні продукти.

Рішенням системи (1) є функція $t \rightarrow x(t)$, рівновага якої відбувається при нульовому значенні c .

По-друге, якщо рекреаційні взаємовідносини є економічним кластером, то відповідна рівновага розглядається для так званої (термін із теорії ігор) соціальної коаліції: «розглянемо n гравців, представлених у профілях їх поведінки в IR^q . Деяка матриця $C = (C^k_i)$ описує рівні участі $C^k_i \in [-1, +1]$ поведінкових якостей k для n гравців i , що зветься *соціальною коаліцією*» [49, с. 214].

Поведінка i -го гравця (суб'єкт рекреаційного бізнесу чи інший учасник соціо-економічних рекреаційних відносин) спричиняє дію на докільця (в нашому випадку – *рекреаційне середовище*), чим змінює чи трансформує його. Відповідно, рекреаційний еквілібріум (математичний запис – відповідно до джерела [49, с. 216]) визначається наступним чином:

$$\sum_{i=1}^n \bar{c}_i f_i(\bar{x}) = 0 \quad . \quad (1.2)$$

Загалом дослідження рекреаційних систем як і без того складних наукових об'єктів, в рамках поєднання економічних, соціальних і екологічних аспектів і врахування інтересів майбутніх поколінь потребує адекватних підходів до

модельовання рекреації. Комплексні рекреаційні моделі дозволять апроксимізувати аналіз рекреаційних систем на шляху до пошуку нових висновків, що мають передусім прикладне економічне значення.

2 НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕКРЕАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

2.1 Особливості економічної оцінки природних ресурсів в трансформаційних умовах із урахуванням екологічного чинника

Одним з найважливіших факторів позитивної трансформації національної економіки є формування економічно обґрунтованих підходів до ефективного використання її природних ресурсів. При цьому кількісні показники природокористування далеко не завжди однозначно визначають спрямованість вектора соціально-економічного розвитку. Перш за все, для того щоб уникнути "ресурсного прокляття", політика ресурсоспоживання повинна будуватися на балансі економічних, соціальних і природоохоронних інтересів суспільства. Зокрема, врахування екологічного чинника дозволяє не тільки оптимізувати питання, пов'язані безпосередньо із забрудненням навколишнього середовища, а й висунути жорсткіші вимоги до діяльності підприємств – користувачів навколишнього природного середовища, які несуть соціальну відповідальність, що виходить за традиційні рамки ведення бізнесу.

Теорія економічної оцінки природних ресурсів є однією з найбільш складних і нерозроблених проблем економічної науки. Фундаментальні дослідження багатьох вчених сформували досить солідну теоретичну, методологічну та методичну базу економічної оцінки природних ресурсів. Йдеться про роботи О.Ф. Балацького [50], М.Л. Бронштейна [51], К.Г. Гофмана [52], Е.С. Карнауховой [53], С.Г. Струмилина [54], Т.С. Хачатурова [55], і багатьох інших дослідників в нашій країні та за кордоном, зокрема, роботах [56-58]. Разом з тим єдину теорію такої оцінки так і не було створено. При цьому слід зазначити, що проблема економічної оцінки природних ресурсів має загальну теоретичну основу для її вирішення. Йдеться, перш за все, про визначення сутності, цілей, завдань, об'єктів оцінки.

Метою дослідження питань у даному підрозділі є дослідження особливостей економічної оцінки природних ресурсів в умовах соціально-

економічних трансформацій та техногенного навантаження на навколишнє середовище.

Не викликає суперечок те, що економічна оцінка природних ресурсів являє собою грошовий вираз ефекту, принесеного цими природними ресурсами при їх комплексному і раціональному використанні. Метою економічної оцінки є оптимізація витрат, пов'язаних з природокористуванням. До основних завдань, що вирішуються за допомогою економічної оцінки, відносяться: регламентація величини витрат на освоєння, використання і відтворення природних ресурсів; вимір ефективності використання природних ресурсів на народногосподарському рівні; створення матеріальних і фінансових передумов відтворення природних ресурсів; вимір величини втрат, викликаних припиненням експлуатації або погіршення якості природних ресурсів внаслідок їх деградації; забезпечення необхідного співвідношення між різними видами природокористування, територіального розміщення виробництва, черговості освоєння природних ресурсів за допомогою територіальної диференціації витрат; стимулювання раціонального природокористування, застосування принципів мало- і безвідходного природокористування. Об'єктом економічної оцінки виступають поодинокі природні ресурси і об'єкти природокористування в вигляді спільно використовуваних просторово обмежених територіальних поєднань одиничних природних ресурсів і умов навколишнього середовища.

Розглянемо, як змінюються характерні особливості економічної оцінки природних ресурсів в трансформаційних умовах функціонування національної економіки, які, в свою чергу, є актуальним об'єктом дослідження [59]. Одним з основних ознак таких умов є поява нових активних учасників процесу управління. Зокрема, значно зростає роль регіональних органів управління, комерційних структур, все більшого значення набуває громадська думка.

Різнострамованість інтересів учасників процесу природокористування вимагає створення ефективного механізму взаємоузгодження економічних, соціальних, екологічних цілей суб'єктів господарської діяльності. Безумовно, пошук компромісу має проводитися на основі ефективної оцінки результатів

прийняття тих чи інших стратегічних рішень. У зв'язку з цим, широке використання системи показників економічної оцінки в переговорному процесі дозволить в якійсь мірі врахувати інтереси суб'єктів природокористування і прийняти оптимальне рішення.

Таким чином, мета економічної оцінки природних ресурсів в трансформаційних умовах функціонування національної економіки може бути сформульована таким чином – оптимізація процесів узгодження виробничої та природоохоронної діяльності всіх суб'єктів природокористування.

Зміни, що відбуваються в даний час, в значній мірі змінюють склад завдань, які вирішуються за допомогою економічної оцінки природних ресурсів. Так, зростає роль показників, що формують базу системи платежів природокористування. При цьому формування ринкових відносин підвищує значення теоретичних і практичних розробок на основі обчислення диференціальної ренти. Згідно з концепцією платного природокористування в Україні методологічною основою встановлення платежів за користування природними ресурсами є рентна концепція їх економічної оцінки. При цьому плата за природні ресурси виступає як міра вилучення диференціальної ренти, пов'язаної з природними відмінностями джерел ресурсів, міра відшкодування витрат на охорону і відтворення природних ресурсів, спосіб економічного регулювання і раціонального використання.

Разом з тим, при переході до ринку істотно змінюється роль економічних оцінок природокористування. Це відноситься перш за все до показників замикаючих витрат, на основі яких обчислюється диференціальна рента. Поява господарських суб'єктів з різною формою власності, що випускають однотипну продукцію призводить до того, що роль замикаючих витрат як "жорсткого" показника характеризує верхню межу цін на продукцію природоексплуатації в значній мірі змінюється. Замикають витрати можна розглядати в нових умовах як якісь початкові умови переговорного процесу щодо погодження інтересів усіх суб'єктів природокористування.

В якійсь мірі в сучасних умовах новий зміст отримує і поняття – об'єкт

економічної оцінки природних ресурсів. У минулому в якості об'єкта оцінки розглядалися або природні ресурси або об'єкти природокористування. При цьому природні ресурси були сприйняті і як окремі елементи природного середовища (природні фактори) і як їх територіальні поєднання. У той же час, впровадження ринкових відносин передбачає "прив'язку" комплексу природних факторів до конкретної території (земельної ділянки). Таким чином, відмінності в змісті таких понять як "природний ресурс" і "об'єкт природокористування" в сучасних умовах стираються. На перше місце при характеристиці природних ресурсів висуваються функціональні особливості територіальних поєднань природних факторів і розміри певної цілісної території. Остання характеристика пов'язана з реалізацією права власності на конкретний природний ресурс у вигляді володіння конкретною ділянкою території.

Проведення будь-якого господарського заходу в тій чи іншій мірі буде зачіпати стан природного середовища, викликаючи зміни екологічних систем. У свою чергу зміни екосистем через складні механізми зворотного зв'язку відображаються на суспільстві. Тому оцінка впливу на природне середовище повинна бути складовою частиною планування господарської діяльності та проводитися одночасно з технічними, економічними, соціально-політичними обґрунтуваннями. Разом з тим, судячи з досвіду проведення таких оцінок, методичні підходи що використовуються, призначення і застосування оціночних показників далеко не однозначні. Так в господарській практиці широко використовуються натуральні, бальні, вартісні показники оцінки змін природного середовища.

Хоча використання різних підходів до оцінки цілком виправдано (вони відображають різну значимість змін екосистем у тій чи іншій системі відносин що складаються в суспільстві) проблема посилення їх взаємозв'язку є досить складною.

Нами пропонується модель тривірневої оцінки змін у природному середовищі та соціальній сфері (рис. 2.1).

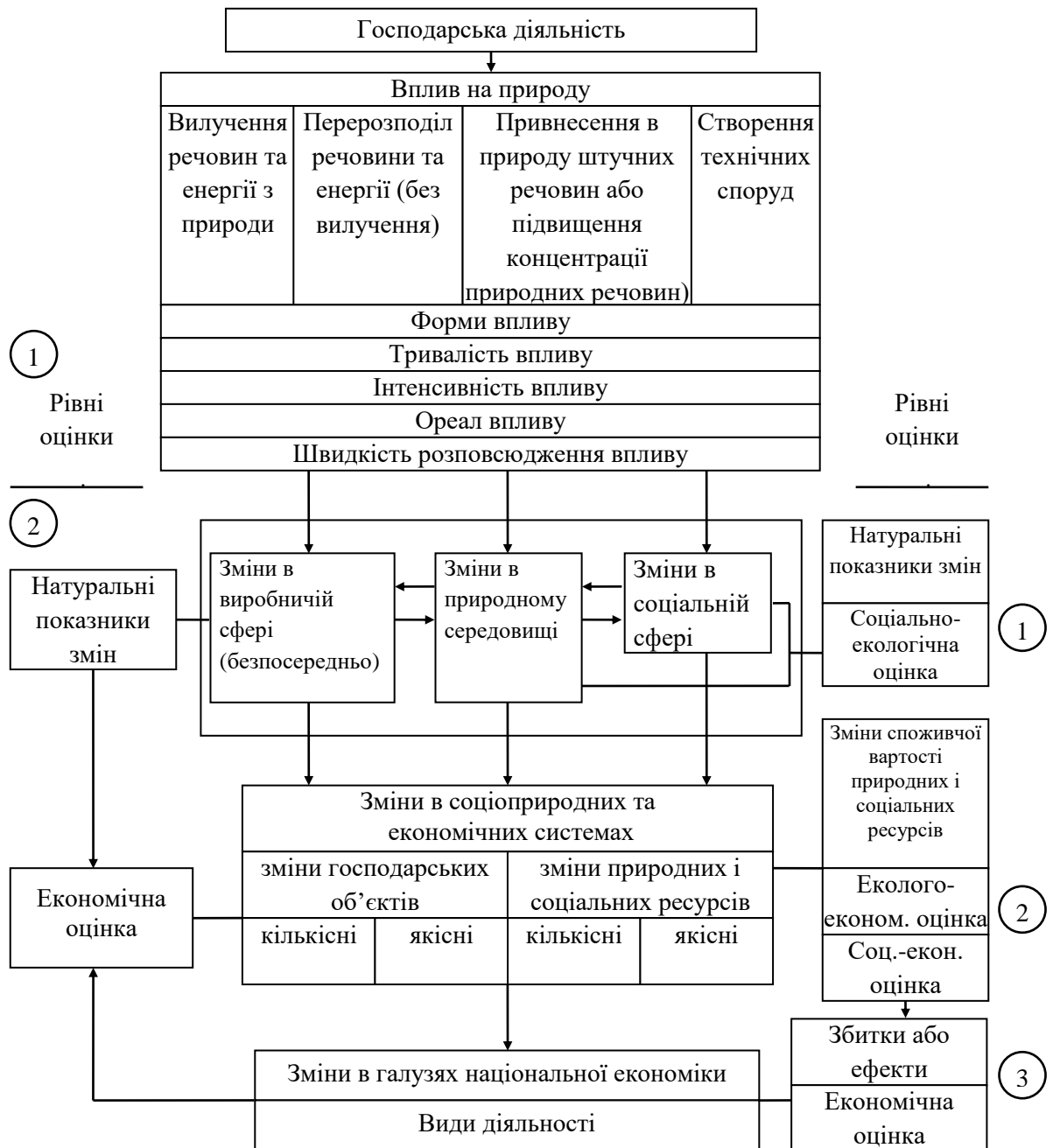

Рисунок 2.1 – Схема етапів еколого-економічної оцінки змін у природному середовищі, соціальній та економічній сферах

Перший рівень – це проведення соціально-економічної оцінки, що представляє собою процес формування системи натуральних екологічних і соціальних показників. Другий – еколого-економічна (соціально-економічна) оцінка, що відображають ресурсні зміни, тобто зміна суспільної споживчої вартості природних ресурсів, матеріальних цінностей, "якості" трудових ресурсів.

І нарешті, третій рівень – економічна оцінка, пов'язана з визначенням збитків і ефектів в галузях народного господарства, на рівні конкретного підприємства.

Економічний зміст змін у природному середовищі укладено в вартісній формі змін стану (кількості та якості) природних ресурсів та умов (можливостей) їх використання. Зміни стану та умов використання природних ресурсів, виражені в показниках приросту або зниження їх економічної оцінки, дозволяють відмовитися від економічно незначущих змін та визначитися з єдиним ресурсним підходом в оцінці цих змін.

Таким чином, виявлення ресурсної значущості змін у природному середовищі дозволяє встановити єдиний методичний підхід до їх оцінки, причому за єдиним критерієм – ресурсної цінності природного середовища, що обмежує розгляд змін рамками суспільного виробництва.

Аналізу змін ресурсної цінності природного середовища внаслідок антропогенних впливів повинен передувати вибір напрямків оцінки. Перш за все, слід виділити, які види природних ресурсів найбільш уразливі до впливу на них.

Потім, необхідно виявити економічну значимість змін природних ресурсів внаслідок техногенного навантаження. Оцінка повинна проводитися в усіх напрямках суспільної корисності змінюваних ресурсів.

Таким чином, антропогенний вплив на природне середовище може бути оцінений величиною ефекту або втрат, виражених у вартісній формі і які визначаються шляхом економічного порівняння природних ресурсів до і після цього впливу. Узагальнююча характеристика, яка відображає значимість природних ресурсів – їх економічна оцінка, зміна якої пов'язана зі зміною їх якості, обсягів і умов експлуатації. При повній втраті природних ресурсів втрати дорівнюють значенню показника їх економічної оцінки. При цьому не має значення, чи ми використаємо зараз, або будемо використовувати в майбутньому природні ресурси що оцінюються. Як елемент національного багатства природні ресурси вимагають постійного народногосподарського обліку у вигляді достовірних і конкретних економічних оцінок, що відображають їх суспільну корисність.

Розглянутий підхід до економічної оцінки можливих змін при реалізації господарських заходів дозволяє врахувати динаміку зміни ресурсної цінності природних елементів як частини національного багатства. Разом з тим, вартісна оцінка ресурсних змін буде обмежена масштабами залучення природних ресурсів в процес суспільного виробництва.

Тому поряд зі зміною вартісної оцінки природних ресурсів, що базується на максимально можливому їх використанні (теоретичні економічно значущі втрати або виграші), необхідно застосовувати показники реальних економічних втрат, що відображають суспільні витрати або виграш. Такі витрати можуть трактуватися як реальний економічний збиток, виграш – як реальний ефект.

Запропонована модель оцінки змін у природному середовищі, соціальній та економічній сферах при розгляді подальших передумов розвитку національної економіки, на наш погляд, вимагає застосування збалансованого підходу. При цьому відповідні баланси (рівноважні стани) традиційно припускають зрівноваження двох сторін, як правило, сукупності ресурсів (одна сторона) і джерела їх формування (друга сторона). В контексті розгляду окремих сфер, перш за все, в рамках найбільш затребуваною на сьогоднішній день концепції сталого розвитку (система "соціум + економіка + довкілля"), збалансований підхід передбачає використання балансу соціальних та економічних аспектів, природний і екологічний аспекти при цьому ідентифікуються як змістовна сутність певної діяльності або галузі. Втім, в залежності від характеру поставленої дослідницької мети баланс сфер може виглядати наступним чином: соціальна сфера – навколишнє природне середовище (економічна основа розглянутого виду діяльності), економічна сфера – навколишнє природне середовище (соціальний характер досліджуваного виду діяльності).

Розглянемо на прикладі рекреаційної діяльності в рамках туристично-рекреаційної галузі національної економіки.

Рекреація як явище і діяльність потрібна для того, щоб підтримувати життєво необхідну потребу суспільства і окремих індивідів відновлювати свої фізичні і духовні сили, в тому числі, і з економічної точки зору, перш за все, з

тим, щоб повертатися в новий виробничі цикл з оновленими силами і, отже, з більш високою продуктивністю (порівняно з ситуацією, коли працівник не відпочиває, а працює весь час). Тобто рекреація, в основі якої знаходяться як природні (основа рекреації; наприклад, без чистого повітря як компонента навколишнього природного середовища практично в ста відсотках випадків систематичного відпочинку останній як такий неповноцінний), так і історико-культурні ресурси, є соціально-економічним явищем. Причому сучасна ситуація в еволюції суспільства дозволяє говорити про балансування соціальної та економічної сторін рекреації. Статистика туристично-рекреаційної індустрії, частиною якої власне і є розглянута тут рекреація свідчить про те, що далеко не у всіх країнах або регіонах рекреація виконує роль одночасно і економічно і соціально значимого процесу.

Виходячи з вищезазначеного, балансування рекреацією і, відповідно, використання балансового методу в оцінці природних ресурсів, що лежать в основі рекреації, – не просто один з підходів в системі регулювання процесів соціально відповідального розвитку національної економіки, а необхідна умова такого розвитку. Можливо, в інших галузях "соціально-економічний баланс" не простежується настільки очевидно, як у випадку з рекреацією, проте мова йде скоріше про ступінь державного втручання в зрівноважуванні протікання того чи іншого процесу в соціальну або (якщо ми розглядаємо "еколого-економічний баланс") екологічну сторону.

Розглянутий балансовий підхід, в якому соціальна значимість використання рекреаційних ресурсів врівноважується її економічними пріоритетами з математичної точки зору має незаперечні переваги, орієнтовані в практичну сферу апробації запропонованої моделі. Зокрема, в якості прикладів конкретних економіко-математичних інструментів, що дозволяють виробляти реальні балансові розрахунки розвитку рекреації або будь-якої іншої діяльності в певній територіально-галузевій системі, можна назвати теоретико-ігровий метод і метод нелінійного програмування. У той же час, на протипагу вищезазначеному важко балансувати трьома і більше складовими, оскільки, якщо хоча б одна з них, що

носить соціальний характер, слабо детермінована, то це в кінцевому підсумку відобразиться на всій економіко-математичній моделі, яка описує баланси з трьома і більше сторонами. У будь-якому випадку, застосування таких моделей виходить за рамки традиційного балансового підходу і вимагає вагомого обґрунтування своєї доцільності, перш за все, з точки зору витрат на саму модель.

Таким чином, нами розглянуті теоретичні і практичні особливості економічної оцінки природних ресурсів в трансформаційних умовах господарювання з урахуванням фактора техногенного навантаження на навколишнє середовище. В якості етапів алгоритму оцінювання соціально-економічних і пов'язаних з ними природно-екологічних змін запропоновані наступні: по-перше, соціально-екологічна оцінка на основі натуральних показників релевантних змін на різних рівнях впливу господарської діяльності, з урахуванням відповідних форм, тривалості, інтенсивності та інших характеристик впливу; по-друге, еколого-економічна та соціально-економічна оцінка на основі врахування змін споживчої вартості природних і соціальних ресурсів; і, нарешті, по-третє, розрахунок збитків і / або ефектів в галузях національної економіки.

2.2 Особливості використання туристичного потенціалу України в умовах євроінтеграції

Актуальність дослідження обумовлена тим, що закономірним результатом Євроінтеграції, підвищення темпів економічного розвитку та інформатизації господарської діяльності є інтенсифікація використання туристичного потенціалу України. Така інтенсифікація значно впливає на політичні, економічні, демографічні, науково-технічні та екологічні процеси, визначаючи структуру та просторову організацію продуктивних сил України. Це, в свою чергу, сприяє збільшенню обсягів транскордонних фінансових і товарних потоків, транскордонному переміщенню виробництва товарів і послуг, масової міграції робочої сили. Ключовим елементом використання туристичного потенціалу України є навколишнє природне середовище. Його стан впливає на економічні

інтереси як людства у цілому, так і кожної окремої людини, а економічні рішення, в свою чергу, значно впливають на стан довкілля. Отже, розгляд питань, пов'язаних з економічною безпекою України не може здійснюватись окремо від екологічної складової. Екологічний фактор є об'єктивним фактором сталого розвитку та забезпечення економічної безпеки України в умовах Євроінтеграції.

При дослідженні проблем використання туристичного потенціалу України було проаналізовано наукові результати, що викладені у роботах вітчизняних та закордонних авторів. В наукових дослідженнях таких вітчизняних авторів, як І. Я. Антоненко та І. Л. Мельник [61], Г. О. Барзикіна [62], А. В. Бохан [63], А. П. Голод [64], Є. В. Хлобистов та Л. В. Жарова [65], І. М. Лицур та С. А. Орел [66], В. В. Мартиненко [67], М. М. Петрушенко та Г. М. Шевченко [68], О. П. Пристайко та Є. В. Хлобистов [69], І. В. Свида [70], Т. І. Шевченко [71] розглядаються питання екологічної безпеки у процесі інтернаціоналізації бізнесу, особливості прояву міжнародних екологічних конфліктів, підходи до зміцнення безпеки економіки України та стратегічні перспективи України в досягненні стійкого розвитку. Разом з тим, подальшого дослідження потребують питання, пов'язані з урахуванням впливу використання туристичного потенціалу на еколого-економічну безпеку України.

Метою дослідження є вдосконалення теоретичних та науково-методичних положень щодо урахування вимог національної еколого-економічної безпеки в управлінні використанням туристичного потенціалу України в умовах Євроінтеграції. Для розв'язання даної проблеми були використані наступні наукові методи дослідження: порівняльний аналіз і групування – для аналізу загроз та небезпек, що можуть негативно впливати на баланс соціально-економічної системи та еколого-економічної безпеки України; абстрактно-логічний аналіз – для дослідження питання необхідності вдосконалення існуючого організаційно-економічного механізму управління використанням туристичного потенціалу України з урахуванням вимог еколого-економічної безпеки в умовах Євроінтеграції.

Загальновідомим фактом є те, що Україна є невід'ємною частиною світової соціально-економічної системи, діяльність якої базується на необмеженому

використанні природних ресурсів у господарському обігу, що призводить до забруднення довкілля та виснаження природно-ресурсного потенціалу країни, сприяє поглибленню екологічної кризи, появі перед Україною глобальних еколого-економічних загроз та небезпек.

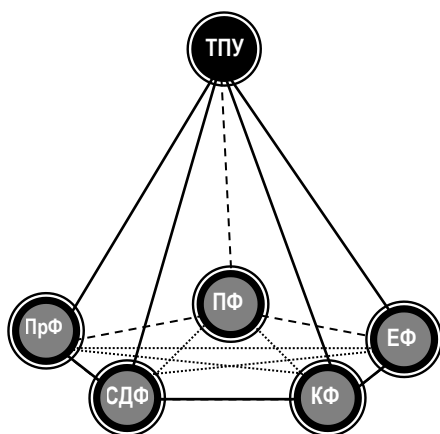
Результати проведеного нами дослідження свідчать, що еколого-економічні загрози та небезпеки, пов'язані з використанням туристичного потенціалу України, багато в чому сформувалися під впливом процесу інтернаціоналізації економіки, що тривав більш ніж протягом п'яти століть, процесів глобалізації, безпрецедентного збільшення обсягів використання туристичного потенціалу, який підживлюється постійно зростаючою номенклатурою та якістю туристичних операцій.

Між тим, в різних країнах використання туристичного потенціалу відбувається дуже нерівномірно, що призводить до різких розбіжностей еколого-економічних показників між країнами, що розвиваються і економічно розвиненими країнами, формуванню на глобальному рівні колосальних соціальних та еколого-економічних диспропорцій, загроз і небезпек. На нашу думку, в умовах Євроінтеграції, головною причиною, яка підштовхує Україну до інтенсифікації використання свого туристичного потенціалу, є забезпечення економічного зростання, що винятково важливо для скорочення колосального розриву в рівні економічного розвитку між Україною і економічно розвиненими країнами Європи. Еколого-економічні загрози та небезпеки стали для України невід'ємною частиною замкнутого циклу її економічного розвитку. Низький рівень економічного розвитку України в поєднанні з високим рівнем використання туристичного потенціалу підриває природно-ресурсну базу нашої країни і обмежує її можливості в сфері підвищення ефективності протидії еколого-економічним загрозам і небезпекам в майбутньому.

Слід відмітити, що в Україні існує ряд загроз, які здатні негативно впливати на збалансованість розвитку соціально-економічної системи та еколого-економічну безпеку нашої країни. До таких загроз можна віднести зовнішні та внутрішні еколого-економічні загрози.

Внутрішні фактори виникнення еколого-економічних загроз і небезпек багато в чому можуть бути обумовлені динамікою розвитку політичної ситуації, ситуацією у сфері економіки, природокористування та забезпечення національної безпеки. Низькі значення валового регіонального продукту тісно пов'язані з нерівномірною інтенсифікацією використання експортно-імпортного потенціалу регіону і виникненням еколого-економічних загроз і небезпек.

Розглядаючи внутрішні та зовнішні еколого-економічні загрози, які виникають при використанні туристичного України, можна виділити п'ять основних факторів їх прояву: політичний, економічний, екологічний, соціально-демографічний, та криміналізація еколого-економічних відносин (рис. 2.2).

ТПУ – туристичний потенціал України;
 ПФ – політичний фактор;
 ЕФ – економічний фактор;
 ПрФ – природний фактор;
 СДФ – соціально-демографічний фактор;
 КФ – фактор криміналізації еколого-економічних відносин.

Рисунок 2.2 – Фактори формування, використання, відновлення та сталого розвитку туристичного потенціалу України

Політичний фактор. З цим фактором пов'язані загрози, які полягають у неефективності державного управління еколого-економічними відносинами та процесами, недосконалості національного еколого-економічного законодавства, вторгненнях іноземних військ; окупації території країни; прикордонних конфліктах і зіткненнях; закордонній підтримці опозиційних і повстанських рухів.

Економічний фактор. До цього фактору мають відношення економічні потрясіння; зміни світових цін на енергоресурси, продовольство, інші товари та послуги; високий рівень монополізації економіки; підвищення рівня майнового розшарування населення; зниження платоспроможного попиту на екологічні

товари та послуги; високий рівень енергозалежності та сировинна спеціалізація; низьку конкурентоспроможність національної економіки унаслідок низького технологічного рівня, високої собівартості та низької якості вітчизняної продукції; деформовану структуру виробництва та споживання, а також енергетичну кризу.

Екологічний фактор – це, перш за все, несправедливий розподіл природних ресурсів та їх нестача; використання природних ресурсів, як засобу впливу одного регіону на інший; глобальне зниження якості навколишнього природного середовища, виснаження та деградація природних екосистем; високий рівень споживання природних ресурсів; нестача природних ресурсів; значний рівень забруднення довкілля, підвищений рівень захворюваності та травматизму.

Соціально-демографічний фактор. З цим фактором пов'язані: глобальна нерівність і несправедливість; дискримінація за расовою або національною ознакою; відтік інтелектуального капіталу та трудових ресурсів; високі темпи урбанізації; міграцію населення; дуже високий рівень народжуваності; низький рівень якості життя; погіршення якості людського капіталу; підвищення рівня бідності, безробіття та майнової нерівності; низький рівень якості освіти та охорони здоров'я. За оцінками експертів це гальмує економічний розвиток, призводить до додаткових витрат у системі охорони здоров'я, погіршення якості людського капіталу та зумовлює відток з України трудових ресурсів, інтелектуального капіталу, призводить до втрати значної частини науково-технічного потенціалу.

Фактор криміналізація еколого-економічних відносин. До нього напряму можна віднести підвищення рівня тінізації економіки та корупції, збільшення масштабів діяльності міжнародних злочинних і терористичних організацій, організованої злочинності та її проникнення у базові галузі еколого-економічних відносин, що формує негативний імідж країни на світовій арені.

Існування вказаних факторів прояву еколого-економічних загроз призводить до руйнації існуючих та унеможлиблює побудову дієвих механізмів інноваційного розвитку еколого-економічної системи, зумовлює деградацію

наявного природно-ресурсного, економічного та науково-технічного потенціалу України.

На нашу думку, зважаючи на численні фактори еколого-економічної уразливості, пов'язані з нерівномірним використанням туристичного потенціалу, що обумовлено низьким рівнем економічного розвитку і відсутністю необхідних ресурсів, Україна в значній мірі страждає від згубних наслідків прояву еколого-економічних загроз і небезпек.

Зазначені фактори є першопричиною появи додаткових витрат суб'єктів господарювання та спричиняють втрату валового внутрішнього та валового регіонального продукту, обумовлюючи необхідність розробки системи ефективних економічних інструментів управління туристичним потенціалом України з урахуванням вимог еколого-економічної безпеки.

В результаті проведеного нами дослідження, можна зробити висновок про те, що Україні, у зв'язку з еколого-економічними загрозами і небезпеками, доведеться приймати контрзаходи на тлі набагато більш гострих еколого-економічних проблем, ніж ті, з якими стикаються економічно розвинені країни Європи, і в умовах набагато більш жорстких еколого-економічних обмежень використання туристичного потенціалу.

Необхідно підкреслити, що для успішної практичної реалізації концепції управління туристичним потенціалом України з урахуванням вимог еколого-економічної безпеки необхідною умовою є обов'язкове вартісне вираження усіх взаємозв'язків між елементами екологічної та соціально-економічної підсистем регіону, яке може характеризуватися обсягами доходів та витрат соціально-економічної та інституціональної підсистем регіону. Характер таких взаємозв'язків залежить від ступеня антропогенного навантаження соціально-економічної системи на довкілля.

Концепція управління туристичним потенціалом України з урахуванням вимог еколого-економічної безпеки повинна пов'язувати у єдине ціле три основні регіональні підсистеми (інституціональну, соціально-економічну та екологічну) і розкривати основні принципи їх взаємодії. Під еколого-економічною безпекою

України нами розуміється стан збалансованого розвитку та захищеності соціально-економічної підсистеми України від реальних та потенційних загроз, що створюються впливом як антропогенних, так і природних факторів на довкілля. У сучасних умовах господарювання спостерігається інтенсифікація взаємозв'язків між екологічною та соціально-економічною підсистемами України. В зв'язку з цим виникає об'єктивна необхідність побудови стратегії збалансованого економічного розвитку України виходячи з порівняння стійкості екологічної підсистеми до антропогенного навантаження та величини такого навантаження. Слід відмітити, що одним з найбільш актуальних сьогодні питань є впровадження такого підходу до здійснення економічних відносин, при якому забезпечувався б достатньо високий рівень економічного розвитку України, поєднуючи при цьому економічні інтереси з інтересами охорони довкілля.

Результати проведеного нами дослідження свідчать, що світова система природокористування в значній мірі орієнтована саме на таку парадигму використання туристичного потенціалу, коли завдання національних та міжнародних зацікавлених сторін досить чітко визначені – забезпечення економічного розвитку, заможності і процвітання національної держави. У таких умовах в Україні з'являється благодатне середовище для розвитку глобальних еколого-економічних потрясінь і пов'язаних з ними еколого-економічних загроз і небезпек, таких як загострення боротьби за природні ресурси, організована злочинність, контрабанда, корупція, відмивання грошей та соціально-економічні заворушення. Для протидії еколого-економічним загрозам і небезпекам, що виникають в Україні в умовах Євроінтеграції, забезпечення безпеки, еколого-економічної справедливості та зайнятості населення, слід зміцнювати легітимні інститути та ефективність управління використанням туристичного потенціалу регіону. В результаті проведених досліджень, можна зробити висновок про те, що в Україні еколого-економічна безпека є важливою складовою національної безпеки держави і багато у чому залежить від стану міжнародних економічних відносин України. Саме тому надійне забезпечення національної безпеки України, на нашу думку, потребує екологізації управління використання туристичного

потенціалу нашої країни, яка має враховувати національні еколого-економічні інтереси. Успішна практична реалізація концепції управління туристичним потенціалом України з урахуванням вимог еколого-економічної безпеки можлива лише за умови правильного врахування цілей еколого-економічної безпеки нашої країни. Для цього необхідною умовою є забезпечення збалансованості економічного розвитку України та асиміляційно-відновлюваних можливостей екологічної підсистеми нашої країни, що може бути досягнуто шляхом удосконалення організаційно-економічного механізму управління туристичним потенціалом регіону з урахуванням вимог його еколого-економічної безпеки на основі системного підходу. Подальші дослідження у даному напрямку дадуть можливість удосконалення окремих інструментів механізму управління використанням туристичного потенціалу з урахуванням еколого-економічної безпеки України.

2.3 Державно-приватне партнерство як механізм зрівноваженого розвитку рекреації

В розвинених країнах світу за допомогою державно-приватного партнерства (ДПП) вдається залучити до національних економік мільярди євро. Серед основних секторів інвестування, як правило, визначаються енергетика, дорожня інфраструктура, охорона здоров'я та ін.; протягом останніх років – також туризм і рекреація. Враховуючи, що стан вітчизняної рекреаційної галузі вимагає значних інвестицій для її розбудови та розвитку, водночас її соціальна сторона традиційно для нашої країни дещо гальмує процеси фінансування, і особливо в умовах загальної кризи, – досвід залучення ДПП є вкрай необхідним. Незважаючи на те, що саме ДПП як концепція та механізм наразі активно досліджується та потребує додаткового вивчення своїх особливостей, беззаперечним є факт його ефективності, особливо в соціально-економічних проектах, зокрема, рекреаційних, у яких зацікавлені рівною мірою держава та бізнес, а також суспільні організації.

Автори праці [74] M. Franco & C. Esteveao пропонують концептуальну модель ДПП у сфері туризму на регіональному рівні в контексті розвитку конкурентної економічної діяльності, підкреслюючи при цьому велике значення даної сфери на рівні національному. Вчений-рекреолог Р. Ф. J. Eagles [75] досліджує критерії менеджменту в найбільш часто використовуваних моделях керування парками та територіями, що охороняються. В якості суб'єктів рекреаційної діяльності у формі партнерства розглядаються державні установи, прибуткові компанії, некомерційні організації та громади. Обґрунтовуються, що в контексті орієнтації на принципи консенсусу, підзвітності та прозорості оптимальною є модель із залученням до керівництва представників неприбуткових суспільних організацій. Автори статті [76] J. P. Sai, N. Muzondo & E. Marunda досліджують проблеми, що впливають на створення та функціонування ДПП у сфері туризму на прикладі країни, що розвивається, зокрема: дефіцит довіри, відсутність достатніх стимулів, високий рівень ризику, відсутність правового захисту партнерських відносин, відсутність ініціативи з боку перспективних приватних партнерів, недостатність державної підтримки та готовності до співпраці.

В роботі В. В. Круглова [77] досліджується створення та розвиток рекреаційно-туристичних кластерів на основі державно-приватного партнерства. В роботі Г.П.Скляра та Ю. В. Карпенка [78] проведено аналіз ДПП, визначено напрями підвищення ефективності діяльності та суспільної взаємодії в сфері туризму та рекреації. Праця С. Г. Нездоймінова та Н. М. Андрєєвої [79] присвячена ДПП у сфері рекреації та туризму в контексті соціальної відповідальності. В роботі Д. М. Стеченка та І. В. Безуглого [80] зроблено висновок про те, що ДПП активізує соціально-економічні процеси в рекреаційно-туристичній сфері нашої країни.

Водночас питання впливу ДПП на розвиток рекреації з урахуванням необхідності державного регулювання та підтримки, балансу соціальних і економічних чинників та інших питань, які відіграють ту чи іншу роль у

досягненні рівноваги в рекреаційній сфері, – потребують свого подальшого вивчення.

Виходячи з вищезазначеного, мета дослідження актуалізованого в даному підрозділі питання полягає в аналізі та пошуку нових можливостей ДПП як механізму зрівноваженого розвитку рекреації.

Визначаючи правила гри в рекреаційному бізнесі, ми виходимо з того, що державно-приватне партнерство – це форми взаємовідносин між державою або органами місцевого самоврядування та приватними партнерами, які оформляються у вигляді договору, передбачають реалізацію і сумісне фінансування суспільно значущих проектів на довгостроковій основі та розподіл ризиків, відповідальності і винагород [81]. При цьому, починаючи з 2010 року, коли було прийнято Закон України «Про державно-приватне партнерство» [82], станом на сьогоднішній день фахівець [83] констатує те, що «...вступ у силу Закону про ДПП не спричинив більшу кількість проектів, у зв'язку з відсутністю детальних ознак, наявність яких дозволяє віднести певний проект до ДПП, недостатньою урегульованістю порядку державної підтримки проектів, мінімальними гарантіями для інвесторів, обмеженням сфер ДПП...», і, як наслідок, зміну правил гри (відповідно до Закону України 2015 року [84]), а саме:

- зміни відносно вступу в силу окремих положень договору концесії та відносно норм за концесійними платежами, – створюють більш прийнятні умови для бізнесу щодо будівництва рекреаційних об'єктів;

- зміни щодо переліку сфер діяльності, де може застосовуватися ДПП – розширюють можливості державної підтримки для різних, у тому числі й нетрадиційних форм туристично-рекреаційної діяльності;

- зміни щодо надання додаткових гарантій для інвесторів, зокрема, з'явилося право приватного партнера призупинити виконання інвестиційних зобов'язань, якщо ціни на послуги приватного партнера, що регулюються державою, не є економічно обґрунтованими тощо.

Хоча протягом останнього десятиліття мали місце й деякі вітчизняні здобутки щодо реалізації проектів із застосуванням ДПП [85, с. 135], хоча мало хто з міжнародних інвесторів прийняв у них участь.

В сфері рекреації вже існує позитивний досвід ДПП. Але в контексті розвитку соціальної сторони рекреаційних послуг, і відповідно, на шляху до зрівноваженості економічної та соціальної сторін рекреації проекти ДПП є практично новою справою. Так, у Німеччині поширені три моделі ДПП, а саме [86, с. 5]:

- модель, у якій державні органи контролюють, яким чином підприємство витрачає інвестиції на будівництво, планування та виробництво;
- модель, у якій державні органи надають приватним постачальникам привілеї щодо надання конкретних робіт або послуг;
- модель, у якій державні та приватні компанії кооперують зусилля для спільного виконання конкретних проектів.

Проте зазначається, що в соціальній сфері досвід роботи з проектами ДПП практично відсутній.

На основі рекомендацій, які викладені в роботах [84; 86, с. 8-21; 87; 88, с. 70-71, 85-87, 110-112] ми пропонуємо використовувати механізм ДПП в рекреації з метою підтримання (зрівноваження) її соціальної компоненти поряд із власне економікою сфери відпочинку та оздоровлення. Відповідно, механізм ДПП, спрямований на соціально-економічне зрівноваження рекреації містить наступні складові:

- комплексна оцінка проектів, яка включає наступні моменти: організацію процедури проведення конкурсу вибору проектів ДПП; вибір способу фінансування (форфейтинг, гранти, субсидії тощо); встановлення проектного, інвестиційного та фактичного обсягу фінансування; обсяг нерухомого майна; економічне обґрунтування та прогнозна оцінка ефективності проекту; детальний аналіз попиту на послуги згідно з проектом; ситуаційно обумовлені операційні втручання в процесі планування та будівництва відповідно до проектних вимог та ін.;

– оцінка шансів і ризиків для всіх партнерів проекту ДПП: громади, державної чи місцевої влади, бізнесу, інвесторів. За такого підходу можуть виникнути додаткові ускладнення через збільшення кількості учасників із різними інтересами. Проте за умови ефективної координації та конфлікт-менеджменту можна домогтися додаткових переваг, які виходять за рамки просто надання рекреаційних послуг і підвищують привабливість території та підвищують добробут і рівень життя громадян;

– широке врахування екологічних і енергетично ощадних аспектів у процесі планування, будівництва та експлуатації рекреаційних, у тому числі туристичних і спортивних об'єктів і споруд;

– орієнтованість на будівництво об'єктів та інфраструктури з урахуванням широкого спектру рекреаційних потреб: як людей, що витрачають значні кошти на відпочинок чи є професійними спортсменами, що потребують особливих рекреаційних послуг із залученням, наприклад, спеціального функціонального обладнання; так і людей зі звичними запитами щодо відпочинку чи оздоровлення та отримання позитивних емоцій, а також і передусім соціально незахищених верств населення, дітей, пенсіонерів, людей з обмеженими можливостями тощо.

3 АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ МОДЕЛЮВАННЯ ТА ПРОГРАМУВАННЯ РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

3.1 Агентно-орієнтований і суб'єктно-правовий підходи до програмування та забезпечення безпеки економічної діяльності

Рекреаційний бізнес як і будь-який вид соціально-економічної діяльності пов'язаний із проблемою національної безпеки та необхідністю здійснення відповідного управлінського впливу на суб'єктів, дії яких її спричиняють. Зокрема, одними з найбільш актуальних є питання забезпечення економічної безпеки в податковій сфері держави. Виникає потреба формування економічно обґрунтованого механізму, який спонукав би платників податків до виконання конституційного обов'язку щодо сплати податків і зборів, створив би партнерські відносин між контролюючими органами і платниками податків та дозволив би державі сформувати фінансові ресурси в обсязі необхідному для виконання своїх завдань. При цьому формування оптимальної та адекватної умовам ринкової економіки моделі системи оподаткування неможливе, по-перше, без розуміння нюансів мотивації, індивідуальної поведінки та взаємодії суб'єктів економічної діяльності та, по-друге, без відповідного адміністративно-правового забезпечення, передусім, ефективного податкового контролю та виявлення, попередження, припинення правопорушень у сфері оподаткування.

Питання економічної безпеки та її забезпечення на рівнях індивіда, організації, національного господарства та держави загалом є на сьогоднішній день одними з найбільш затребуваних у наукових сферах економіки, управління та права та знаходять своє вирішення в працях В.М. Гейця [89], Л.С. Шевченко, О.А. Гриценко, С.М. Макухи [90], В.І. Мунтіяна [91], А.І. Сухорукова [92] та багатьох інших вчених. У доробку вітчизняних економістів і юристів – дослідників окремих аспектів безпекової наукової проблематики окрему увагу приділено аналізу питань оподаткування та його взаємозв'язку із процесами забезпечення економічної безпеки держави, зокрема, в роботах Головача А.В. [93], Ковалю В.Ф. [94] тощо.

Водночас питання забезпечення економічної безпеки в сьгоднішніх трансформаційних і кризових умовах господарювання потребують додаткового обґрунтування врахування мотиваційних чинників поведінки суб'єктів економічної діяльності, економічних агентів, а також змін, викликаних впливами зовнішнього середовища на їх поведінку. Поряд із цим на особливу увагу та поглиблений аналіз заслуговують правові аспекти визначення чинників регулятивної діяльності суб'єктів, головним завданням яких є забезпечення економічної безпеки, зокрема, в гострих на сьогодні процесах оподаткування.

Мета дослідження питань даного підрозділу полягає в теоретико-економічному та економіко-правовому обґрунтуванні чинників забезпечення економічної безпеки держави, що розглядаються на прикладі оподаткування, на основі застосування агентно-орієнтованого та суб'єктно-правового підходів.

Питання забезпечення економічної безпеки на рівні економіки в цілому чи окремих економічних сфер і галузей часто має суб'єктивний характер. Інакше кажучи, суб'єктами, що порушують чи, навпроти, забезпечують економічну безпеку є мікроекономічні агенти. Взаємодія між ними може бути пояснена та оптимізована з погляду так званого агентно-орієнтованого підходу, застосування якого до питань забезпечення економічної безпеки, враховуючи рекомендації в роботах [95–98], на наш погляд, є доцільним з огляду на наступні положення:

- *людський чинник*: аналіз суб'єктивної складової економічної діяльності свідчить про раціональність чи ірраціональність дій економічних агентів, яка, отже, може спричиняти порушення станів безпеки. Підвищення ролі соціально-психологічної сторони функціонування та розвитку економічних систем вимагає пошуку нових інструментів аналізу чинників ризику та безпеки, що враховували б у найбільш повній мірі відповідні мотиваційні та поведінкові чинники;

- *взаємозв'язок із перманентно трансформованим зовнішнім середовищем*: дії економічних агентів спричинені не тільки зміною в поведінці конкуруючих агентів і змінами в макросередовищі, а й можливістю впливу на нього в залежності від його трансформаційних характеристик та інтенсивності змін, що відбуваються. Тобто економічні агенти є елементами розвитку

динамічних середовищ, до яких вони належать, і водночас можуть спричиняти ескалацію конфліктних ситуацій, пов'язаних зі порушенням економічної безпеки від рівня індивідуального та організаційного – до рівня держави;

- *можливість програмування економічної діяльності*: агентно-орієнтований підхід є водночас інструментом як економічного програмування, так і програмування систем штучного інтелекту. В обох випадках на сьогоднішній день існують реальні можливості, особливо при їх інтеграційному використанні, проведення ґрунтовного аналізу багатоагентних систем і порушення станів безпеки в них. При цьому в якості економічних агентів розглядаються підприємства, домогосподарства та державні інституції, в завдання яких входить регулювання економічної діяльності, зокрема, в контексті забезпечення економічної безпеки.

Агентно-орієнтований підхід у правовому полі економічної безпеки прямо пов'язаний із суб'єктним підходом. Отже, перейдемо до питання щодо діяльності суб'єктів забезпечення економічної безпеки, а саме створення правоохоронних органів, на які покладено функцію боротьби з економічними злочинами у сфері оподаткування у таких країнах як Грузія, Республіка Білорусь та Україна, а також основні їх завдання відповідно до законодавства цих країн.

Так, на сьогодні в Україні вищевказані функції здійснює податкова міліція, яка згідно зі ст. 348 Податкового кодексу України є спеціалізованим підрозділом міліції, що займається боротьбою з податковими правопорушеннями та є органом досудового розслідування у справах про ухилення від оподаткування та порушення в бюджетній сфері [99]. При організації і здійсненні діяльності податкової міліції в Україні важливим є врахування досвіду зарубіжних країн, зокрема Республіки Білорусь і Грузії.

В даному контексті, як зазначає В.Ф. Коваль [94], у світі існує три моделі функціонування правоохоронних органів, на які покладено боротьбу з економічними злочинами у сфері оподаткування:

- *перша модель*: у більшості країн такі інституції перебувають у складі фіскальних органів, податкових, податково-митних служб (Податкова міліція

України, Департамент фінансових розслідувань Комітету державного контролю Республіки Білорусь, Слідча служба Міністерства фінансів Грузії);

- *друга модель*: такі структури є частиною правоохоронних органів (Головне управління економічної безпеки і протидії корупції Міністерства внутрішніх справ Російської Федерації);

- *третья модель*: такі структури працюють самостійно і підпорядковуються президенту (Агентство Республіки Казахстан щодо боротьби з економічною і корупційною злочинністю).

В Грузії органом, на який покладено боротьбу з економічними злочинами у сфері оподаткування є фінансова поліція – слідча служба, яка була створена після ліквідації у 2009 році податкової міліції [100].

В Білорусі боротьбу з економічними злочинами у сфері оподаткування здійснює Департамент фінансових розслідувань Комітету державного контролю Республіки Білорусь, шлях створення і становлення якого є досить довгим. Врешті 2 листопада 2001 року Указом Президента Республіки Білорусь № 617 “Про заходи щодо вдосконалення системи органів Комітету державного контролю Республіки Білорусь” на базі Державного комітету фінансових розслідувань Республіки Білорусь створено Департамент фінансових розслідувань Комітету державного контролю Республіки Білорусь [101].

На основі аналізу робіт [99–101] визначено чинники формування ефективної моделі функціонування правоохоронних органів, на які покладено боротьбу з економічними злочинами у сфері оподаткування в Україні, Республіці Білорусь і Грузії:

- *Україна*: запобігання кримінальним та іншим правопорушенням у сфері оподаткування та бюджетній сфері, їх розкриття, розслідування та провадження у справах про адміністративні правопорушення; розшук осіб, які переховуються від слідства та суду за кримінальні та інші правопорушення у сфері оподаткування та бюджетній сфері; запобігання і протидія корупції у контролюючих органах та виявлення її фактів; забезпечення безпеки діяльності працівників контролюючих

органів, захисту їх від протиправних посягань, пов'язаних з виконанням службових обов'язків;

- *Білорусь*: профілактика, виявлення і припинення злочинів та адміністративних правопорушень в економічній сфері, в тому числі корупційних правопорушень; здійснення дізнання у кримінальних справах, ведення адміністративного процесу відповідно до їх компетенції; захист інтересів суспільства і держави від злочинних та інших протиправних посягань в економічній сфері, забезпечення економічної безпеки Республіки Білорусь; захист прав і законних інтересів громадян Республіки Білорусь, іноземних громадян та організацій в економічній сфері;

- *Грузія*: в межах своєї компетенції попередження, виявлення, проведення слідства в повному обсязі та організація і проведення належної експертизи на підставі повноважень, наданих нормативними актами Грузії; в фінансово-економічній сфері превенція і виявлення адміністративних правопорушень на підставі повноважень, наданих Кодексом Грузії про адміністративні правопорушення та іншими нормативними актами; превенція, виявлення і припинення порушень і корупційних операцій у фінансово-економічній сфері; забезпечення безпеки діяльності системи Міністерства фінансів Грузії і захисту співробітників цих органів від протиправного посягання в процесі виконання службових обов'язків у порядку, встановленому законодавством.

Відповідно до Положення про Департамент фінансових розслідувань Комітету державного контролю затвердженого Указом Президента Республіки Білорусь від 12 лютого 2009 року № 87 [102] Департамент фінансових розслідувань організовує вжиття заходів та вживає заходи загальної і індивідуальної профілактики злочинів та адміністративних правопорушень, передбачених законодавчими актами.

Таким чином, правоохоронні органи, на які покладено боротьбу з економічними злочинами у сфері оподаткування мають повноваження, що стосуються адміністративних правопорушень та адміністративного процесу. Зокрема, в Україні одним із завдань податкової міліції є здійснення провадження

у справах про адміністративні правопорушення, в Білорусі – ведення адміністративного процесу, в Грузії – превенція і виявлення адміністративних правопорушень в фінансово-економічній сфері. В той же час завдання Департаменту фінансових розслідувань Білорусі мають більшу економічну спрямованість, ніж Податкової міліції України, оскільки в Білорусі вищевказаний орган діє як фінансова поліція з широким колом повноважень щодо виявлення та протидії економічним злочинам.

У свою чергу, в ст. 216 Кримінального процесуального кодексу України [103] закріплено, що слідчі органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, здійснюють досудове розслідування ряду злочинів, передбачених статтями Кримінального кодексу України, зокрема, незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів (ст. 204 ККУ), ухилення від сплати податків, зборів (ст. 212 ККУ) та ін.

Можна зробити висновок, що нормами законодавства України до підслідності податкової міліції віднесено невеликий та вичерпний перелік правопорушень, порівняно з Департаментом фінансових розслідувань Білорусі.

При цьому згідно з Кримінальним кодексом України [103] податкова міліція України здійснює досудове розслідування у формі дізнання та досудового слідства.

Звичайно, враховуючи важке економічне становище в Україні, а також необхідність ефективно та оперативно реагувати на всі економічні правопорушення, слід погодитися з А.В. Головачем [93], який вважає, що стратегічно в Україні потрібно створювати фінансову поліцію або її аналог, оскільки змінилися принципи функціонування економіки і принципи руху фінансових потоків, а тактично - потрібно консолідувати ресурси податкової міліції та інших правоохоронних і контролюючих органів, які здійснюють державний контроль у фінансово-економічній сфері. В результаті отримаємо синергію зусиль щодо боротьби з економічною злочинністю та корупцією.

В 2014 році за дорученням прем'єр-міністра в Україні почали готувати концепцію формування Служби фінансових розслідувань і необхідні документи для її створення. Відповідно до даної концепції нова служба повинна замінити податкову міліцію і включити в себе підрозділи Міністерства внутрішніх справ та Служби безпеки України по боротьбі з економічними злочинами.

Таким чином, відповідно до законодавства України, Республіки Білорусь і Грузії суб'єкти державного регулювання в податковій сфері наділені конкретним та вичерпним переліком завдань, аналіз та порівняння яких дає можливість визначити, що всі вони здійснюють виявлення, попередження та припинення правопорушень у фінансово-економічній сфері, у тому числі у сфері оподаткування. На усі вищевказані органи також покладено завдання здійснювати захист службових осіб цих органів від посягань у зв'язку з виконанням ними своїх службових обов'язків.

Окрім подібних завдань, правоохоронні органи, на які покладено боротьбу зі злочинами у сфері оподаткування, мають відмінні завдання, зокрема усі органи, окрім Департаменту фінансових розслідувань Білорусі здійснюють боротьбу з корупцією серед працівників таких органів, а також усі органи наділені повноваженнями в адміністративному процесі, а серед завдань лише в податкової міліції України закріплено здійснення розшуку осіб, які переховуються від слідства та суду за кримінальні правопорушення у сфері оподаткування та бюджетній сфері. При цьому Департамент фінансових розслідувань Білорусі та Слідча служба Грузії наділені повноваженнями з більшою економічною спрямованістю, ніж податкова міліція України.

Отже, в результаті проведеного дослідження можна зробити наступні висновки. По-перше, в роботі обґрунтовано необхідність аналізу питань забезпечення економічної безпеки з погляду агентно-орієнтованого підходу, сутність якого полягає в тому, що дії суб'єктів економічної діяльності, економічних агентів, зокрема, їх проекції в податкову сферу, розглядаються не тільки з позиції взаємодії в єдиній системі, а й із урахуванням їх поведінкових, мотиваційних, орієнтованих на двостороннє сприйняття макросередовища,

чинників. По-друге, досліджено специфіку суб'єктно-правового підходу в контексті аналізу діяльності суб'єктів забезпечення економічної безпеки, а саме створення правоохоронних органів, на які покладено функцію боротьби з економічними злочинами у сфері оподаткування відповідно до вітчизняного законодавства. По-третє, в роботі доведено, що з метою уникнення дублювання завдань органів державної влади, а також підвищення ефективності діяльності органів, які наділені повноваженнями щодо здійснення боротьби з економічними правопорушеннями в Україні доцільна ліквідація податкової міліції та створення спеціального органу з питань фінансових розслідувань. При цьому організація діяльності такого органу розслідувань має здійснюватися з використанням досвіду фінансової поліції Білорусії та Грузії. Подальші дослідження будуть присвячені науково-практичним та організаційним питанням застосування агентно-орієнтованого та суб'єктно-правового підходів у різних сферах функціонування та розвитку національної економіки.

3.2 Інноваційно-маркетингові напрями розвитку рекреаційно-туристичної галузі України

У зв'язку із глобалізацією щороку змінюють своє місце знаходження близько 1 мільярда людей на планеті. Глобальне переміщення людей відбувається, у більшості, з двох причин: через зміну місця роботи або відпочинок. Однак, зміна місця роботи є явищем не досить частим, що розуміє під собою кардинальну зміну місця проживання з переїздом в іншу країну. У свою чергу, туризм можна назвати більш динамічним явищем, оскільки він включає у себе постійні переїзди з місця на місце. Можливості індустрії туризму безмежні. Найбільш поширеним видом туризму сьогодні є рекреаційний туризм. Відпочинок можна назвати товаром широкого вжитку, оскільки будь-яка людина постійно потребує відпочинку. У світі існує безліч варіантів достойного відпочинку, однак не потрібно забувати про те, що відпочивати можна не лише закордоном, але й на території власної країни.

За останні десятиліття більшість громадян України стали надавати перевагу відпочинку закордоном. Така ситуація спричинена декількома факторами: відсутність належної інформації про альтернативні місця рекреації в Україні, дороговизна відпочинку, що не відповідає умовам та сервісу, що надається, та нестабільний політичний режим. Більшість жителів України прагнуть відпочивати з комфортом, подалі від промислових районів та відчувати себе соціально захищеними. Сучасний рівень життя вимагає постійної готовності рекреаційних зон до належного обслуговування відвідувачів, поширення позитивної інформації про себе, змін у політичній та економічних сферах тощо. Основною проблемою у сфері туризму України є необізнаність потенційних споживачів щодо існування рекреаційних закладів, послуг, що вони надають, та відсутність належної підтримки з боку держави.

Проблеми маркетингового розвитку туристичної галузі активно розглядалися великою кількістю науковців, як вітчизняних, так і закордонних. У роботах Матюхіна О.В. [105] та Правик Ю.М. [106] розглядаються особливості ведення туристично-рекреаційного бізнесу, зокрема його маркетингова складова та важливість адаптації вітчизняного туризму до нових світових тенденцій. Гоблик-Маркович Н.М., Ілляшенко С.М., Телетов О.С. та Школа Н.І. [107-110] розглядають туризм як перспективну галузь для розвитку економіки України, наводять приклади потенційно вдалих напрямів туризму та окреслюють стратегічні методи управління інфраструктури туристичної індустрії. Остап'юк Н.І. [111] зосереджує увагу на вдалому брендингу туристичних зон як невід'ємної частини туризму зокрема, а також на важливості репутації країни, що безпосередньо впливає на зацікавленість туристів при виборі місця відпочинку. Майкл Холл [112] вважає, що туризм є фактором глобальної зміни навколишнього середовища, і масштаби, що пов'язані з туристичним рухом можуть бути поліпшені шляхом соціального маркетингу, оскільки цей вид економічного розвитку є важливим джерелом валютних надходжень більш-менш розвинених країн. Ларі Дваєр та Рей Спур [113] у своїй книзі «Tourism Economics Summary» пояснюють поняття туризму як соціальне явище. Туризм не можна

розглядати як незалежний сектор економіки, оскільки він тісно пов'язаний з різними факторами впливу (законодавчі норми, природні коливання, політична ситуація в країні).

Створення адекватних рекомендацій щодо напрямів розвитку рекреаційно-туристичної галузі України на основі існуючого світового досвіду з точки зору новітніх маркетингових заходів. Надання пропозицій щодо поліпшення стану рекреаційної індустрії та проєкція можливих результатів після запропонованих нововведень.

З економічної точки зору, туристична галузь – це галузь, що здатна забезпечити високі прибутки при відносно невеликих вкладень у неї. За останні 10-15 років в Україні відбулися негативні процеси, пов'язані із занепадом промислових зон, відтоком робочої сили закордон, нестійкою політикою держави, що у свою чергу, відобразилися і на туристичній галузі. Однак, не дивлячись на це, сфера послуг є однією із перспективних напрямів розвитку економіки України. За статистичними даними [114], витрати на створення одного робочого місяця у туристичній інфраструктурі в 20 разів менші за витрати у промисловості. Тому слід звернути увагу на виправданість створення конкурентоспроможних рекреаційних зон на території України, з урахуванням невеликих витрат на їх створення і підтримку та можливими високими прибутками.

Рекреаційні ресурси – це сукупність природних і антропогенних об'єктів або явищ, що можуть бути використані для відпочинку, лікування та туризму. Практично усі регіони України мають різноманітні рекреаційні ресурси, серед яких традиційно домінують санаторно-курортні. До рекреаційних об'єктів України відносять санаторії (для дорослих та дітей), санаторії-профілакторії, дома відпочинку та пансіонати, бази відпочинку та туристичні бази. Рекреаційно-туристичні ресурси поділяють на природно-географічні, природно-антропогенні, суспільно-історичні та суперточки-тури (рис. 3.1) [115].

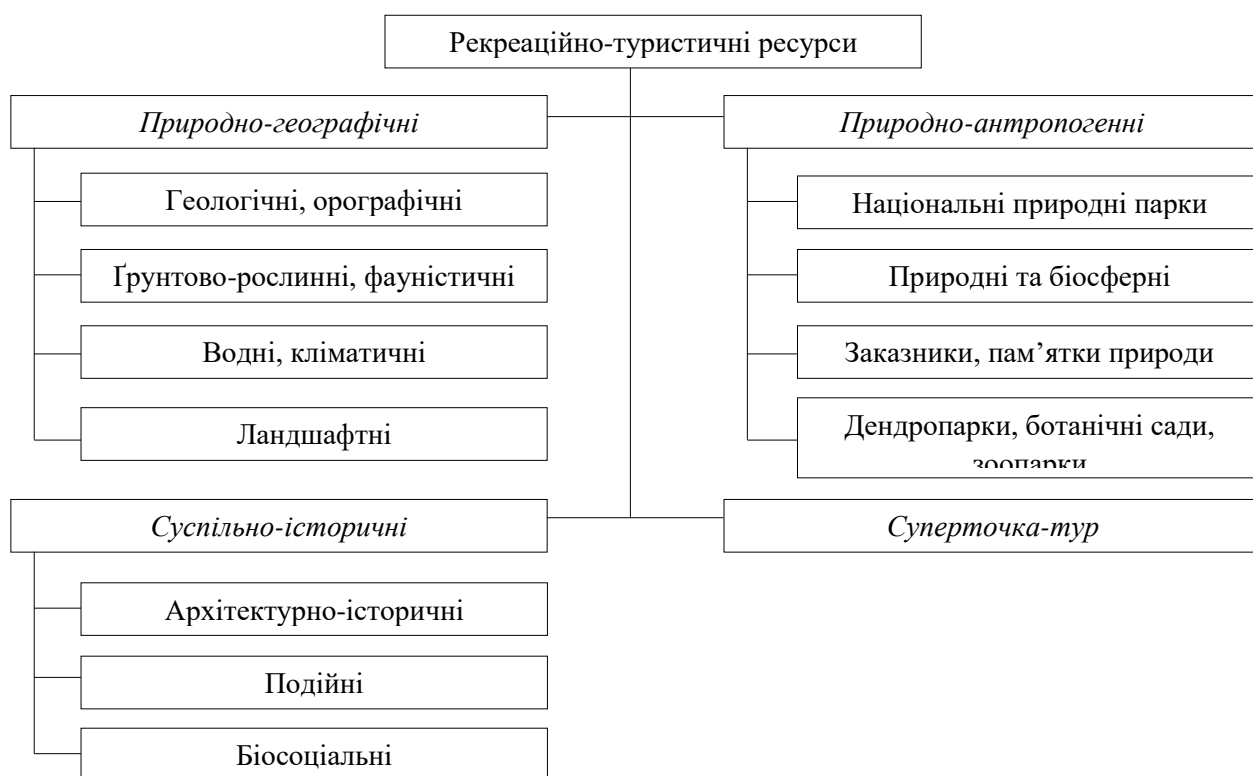

Рисунок 3.1 – Структура основних типів рекреаційно-туристичних ресурсів

Більшість рекреаційно-туристичних ресурсів зосереджено у Карпатах та Криму, однак в Україні існує велика кількість місць для достойного відпочинку за межами даних територій. У зв'язку із нестабільною політичною ситуацією в Україні, увагу потрібно звернути на доступні для туристів рекреаційні зони. Територія України поділяється на 4 рекреаційні регіони (табл. 3.1) [116].

Таблиця 3.1 – Рекреаційні регіони України

Назва рекреаційного регіону	Склад регіону	Особливості регіону
Азово-Чорноморський	Донецька, Миколаївська, Одеська, Запорізька та Херсонська області	Лікувальні грязі, морський клімат
Дніпровсько-Дністровський	Вінницька, Волинська, Житомирська, Дніпропетровська, Донецька, Київська, Кіровоградська, Луганська, Полтавська, Сумська, Тернопільська, харківська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області	Мінеральні та радонові води
Карпатський	Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, чернівецька області	Мінеральна вода, озокерит, гірська місцевість
Кримський	АР Крим, Чорне та Азовське море	Лікувальні грязі, гірська місцевість, термальні та мінеральні води

Серед більшої частини населення України існує стереотипна думка, що гарно відпочити можна лише поблизу моря. Така ситуація склалася в наслідок недостатнього просування інших рекреаційних зон в Україні. Закордонні туристичні агентства мають суттєвий вплив на споживацьку аудиторію України, шляхом надання привабливих пропозицій та застосування ефективної реклами. Українським туристичним агентствам («Аккорд-ТУР», «Travel Professional Group», «Альф», «Tez Tour Ukraine» ті ін.) більш вигідно спеціалізуватись на турах в інші країни. Попит на екзотику зі сторони споживачів, більші комісійні від іноземних готелів та ресторанів, валютні надходження є привабливими. Конкурувати із всесвітньо відомими туристичними брендами важко (Золоті піски в Болгарії, єгипетські курорти Шарм-Ель-Шейху, альпійські гірськолижні курорти тощо), але не безнадійно.

На нашу думку, для вдалого просування рекреації в Україні необхідно спочатку з'ясувати, що саме можна подати вибагливим споживачам взамін на всесвітньо відомі туристичні бренди. Останнім часом набув популярності екотуризм. Даний вид туризму користується попитом у молодій частині населення, яка прагне відпочити і водночас намагається економити гроші. В Україні є цілий ряд місць для зеленого туризму – Закарпаття (Карпатський біосферний заповідник), Херсонська область (заповідник Асканія-Нова), Волинська область (Шацький національний природний парк) [117]. Зазвичай у цих місцях велика кількість рідкісних рослин та унікальних об'єктів природи, облаштовані екологічні стежки, діють екологічні туристичні маршрути.

Достойним заміником ізраїльської оздоровниці на березі Мертвого моря можна назвати селище Солотвіно в Закарпатській області, що славиться наявністю великої кількості соляних озер. Солоняна вода допомагає подолати остеохондроз, артрит, радикуліт, біль у суглобах, переломи кісток, захворювання нервової системи, шкіри та багато інших.

Дністровський каньйон – це одне з найбільш унікальних туристичних територій в Україні. Тут клімат має свої особливості через циркуляцію повітряних мас і значна кількість сонячного тепла. Тому його часто порівнюють до

середземноморського. З видів туризму тут властиві: водний сплав і рафтинг, велосипедний, пішохідний, спелео, автомобільний, культурно-пізнавальний та екологічний.

Вище наведено неповний перелік варіантів рекреаційного туризму в Україні. Правильно обрана тактика розвитку територій може призвести до залучення туристів не тільки з інших областей, але і з інших країн. Перш за все, потрібно здійснити заходи щодо розповсюдження інформації про рекреаційні зони в Україні. Просування зон відпочинку для українців повинно базуватись на перевагах та особливих відмінностях від закордонних курортів, для туристів з інших країн – на національному колориті. Потрібно брати до уваги той факт, що будь-які новинки на ринку споживачами сприймаються неоднозначно. Цю закономірність можна відобразити і на ринку туристичних послуг. Споживачі довіряють в більшій мірі вже відомим та розкрученим курортам, однак існує невелика кількість споживачів (новаторів), які слідкують за появою нової продукції або послуг на ринку, і за допомогою яких відбуваються початкові продажі. Ця частина споживачів є важливою, оскільки вона здатна впливати на інших споживачів і формувати певне ставлення до продукції або послуг, що надає компанія-виробник.

З маркетингової точки зору, просування туристичних об'єктів є клопітким процесом. Поняття «послуга» має ряд ознак, які часто важко продемонструвати на відстані. Послуга носить нематеріальний, невіддільний від місця її надання характер (самостійне існування неможливе), послугу неможливо зберегти, а також отримати в однаковій якості. В туристичній галузі просування послуги має на меті заохотити потенційних споживачів спробувати її на собі. Тому нерідко використовується метод рекомендацій від відомих осіб (зірок шоу-бізнесу, спортсменів, політиків).

На наш погляд, до основних цілей маркетингу туристичної зони або її об'єктів належать: економічні, соціальні та престижні. Під економічними цілями розуміють максимізацію прибутків, залучення більшої кількості клієнтів, закріплення ринкових позицій та переважне конкурентне положення на ринку.

Соціальні цілі мають на меті задовольнити потреби більшої частини клієнтів з позиції надання послуг рекреаційного характеру найкращим способом. Престижні цілі розглядають як можливість підвищення привабливості курортно-рекреаційної зони та закріплення позитивного іміджу. Спираючись на достатній перелік рекреаційних зон України, можна розробити комплекс заходів щодо їх розвитку, зокрема інноваційних.

З медичної точки зору рекреація – найбільш цінний вид туризму, що спрямований на відновлення здоров'я та працездатності, шляхом відпочинку у сприятливих для цього умовах. Для рекреаційної форми туризму характерні довготривалий відпочинок та невелика кількість відвідуваних місць. Для вдалого позиціонування на ринку туристично-рекреаційних послуг необхідно зацікавити правильну аудиторію споживачів. Розвиток значної кількості видів туризму (велотуризм, віндсерфінг, екскурсії по морю, дайвінг, пішохідний туризм ті ін.) вимагають адекватного визначення цільової аудиторії. Наприклад, для молоді доцільно рекомендувати зони активного відпочинку (рафтинг, велосипедні тури, shop-туризм, гірськолижний спорт); для людей зі стабільним доходом та сім'єю – круїзні тури, пляжний відпочинок; для людей похилого віку – санаторно-екскурсійний відпочинок.

На основі вище викладеного матеріалу можна запропонувати методи інноваційно-маркетингового розвитку рекреаційних зон України. Залучення туристів до рекреаційних зон повинно відбуватись поступово. Урахування побажань існуючого попиту на певні послуги, і навіть, випередження початкового попиту, може привернути увагу потенційних клієнтів. Розвиток туристичних зон повинен відбуватись у 3 напрямках: програмування та планування, маркетингові заходи та орієнтоване управління. Планування та програмування – заходи, спрямовані на полегшення функціонування рекреаційних об'єктів. До таких заходів можна віднести планування персоналу, облаштування об'єктів сучасним обладнанням (басейни, джакузі, сауни, солярії, інгаляційні камери, масажні кабінети та гаджети для полегшення роботи з клієнтами), розробка програм роботи з клієнтами відповідно до їх потреб (сеанси, розклади) та забезпечення

об'єктів необхідними матеріалами (лікувальні грязі, мінеральні води). Планування та програмування включає у себе розподіл ресурсів на певний проміжок часу, наприклад, у літній час відпочиваючих зазвичай більше, тому для нормального функціонування рекреаційного об'єкту, необхідно мати декілька каналів постачання різних продуктів харчування, лікувальних вод, спеціальних засобів для догляду тощо. Будь-який об'єкт повинен мати логістичний відділ або відділ планування закупок для раціонального ведення рекреаційного бізнесу.

З нашої точки зору, маркетингова складова розвитку рекреаційно-туристичної галузі України має дещо складніший характер. Аналіз ситуації в Україні показує, що туристична галузь розвивається поступово, однак не характеризується стабільним ростом. У засобах масової інформації відсутня практично відсутня реклама внутрішнього туризму, за виключенням загальновідомих зон рекреації – АР Крим, берег Азовського моря, Карпати. Органи державного управління протягом тривалого часу не звертали уваги на розвиток перспективної галузі, відповідно не створювались комплексні маркетингові стратегії з просування туристичних продуктів невеликих міст, а відсутність потрібної фінансової підтримки призвела до відтоку туристів в інші країни. Багато історичних та архітектурних пам'яток не отримують коштів на реставрацію та підтримку. У невеликих туристичних містах України не роздаються безкоштовні буклети або путівники. Основною проблемою рекреаційного туризму є нестача інвестицій для створення бізнес-центрів та рекреаційних зон, котрі б об'єднували у собі активні та пасивні види відпочинку.

Для поступового розвитку рекреаційних зон пропонуємо застосовувати наступні нові маркетингові програми (рис. 3.2).

Створення єдиної бази даних об'єктів рекреаційного туризму дозволить потенційним клієнтам самостійно обирати спрямування турів, сортувати відповідно до певних характеристик (наявних послуг, місцевості). Останнім часом більшість населення України користується мережею Інтернет для пошуку відпочинку, оскільки це зручно, інформативно та швидко. База даних повинна створюватись за підтримки державних органів і бути безкоштовною у

користуванні. Підтримку з боку держави можна вважати частковим фінансуванням. Більшість рекреаційних зон України матимуть можливість створювати власний опис об'єктів за ключовими словами, що, у свою чергу, можна розглядати як офіційну рекламу та рекомендацію з боку держави.

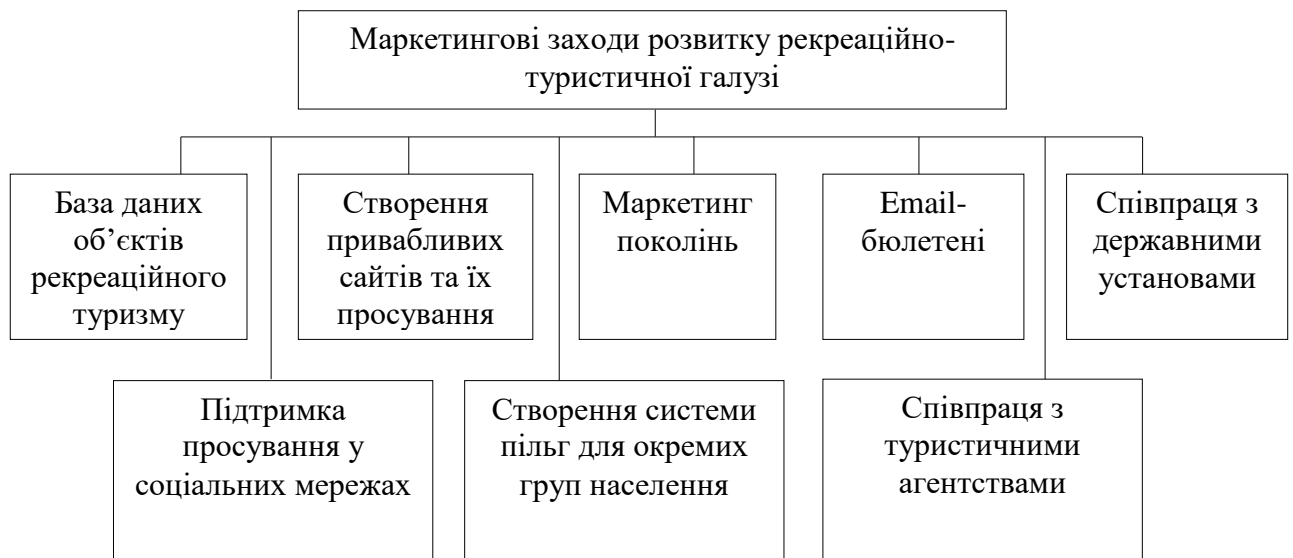

Рисунок 3.2 – Маркетингові заходи розвитку рекреаційно-туристичних зон України

Створення привабливих сайтів та їх просування є надзвичайно важливою складовою маркетингового розвитку. В цьому випадку сайт рекреаційного об'єкту являє собою додатковий рекламний засіб, що дозволяє усім бажаючим ознайомитись у режимі постійного доступу з інформацією про місце відпочинку. Іноді сайт може виступати електронним офісом, що сприяє збільшенню кількості потенційних клієнтів. Недолік – неможливість безпосередньої участі в реалізації туристичних послуг. Сучасні можливості Інтернет дозволяють дослідити інтереси клієнта, визначити його улюблені сайти та час їх відвідування. Користуючись послугами SEO-спеціалістів (Search Engine Optimization), що виконують внутрішню і зовнішню оптимізацію сайту з метою підвищення позицій сайту в списку сторінок, знайдених пошуковими системами по конкретних запитах, можна просувати сайт у пошукових системах Google, Яндекс та інші. Більшість

користувачів при вводі ключових слів користуються першими 3 сторінками пошуку. Тому чим вищий рейтинг сайту рекреаційного об'єкту, тим більша ймовірність його відвідування.

Ми вважаємо, що ефективним стратегічним маркетинговим засобом є застосування інструментів *маркетингу поколінь*. Інноваційність цього засобу полягає у охопленні декількох поколінь клієнтів. Для рекреаційного бізнесу доцільно заохочувати сімей та компанії друзів. Відпочинок – це, зазвичай, соціальний процес, а спілкування з іншими є невід'ємною його частиною. Залучивши один раз клієнтів можна йому надавати протягом тривалого часу певні знижки, додаткові послуги. Формування позитивного ставлення закріплюється і відповідно з'являється лояльність до рекреаційного об'єкту. З плином часу, клієнт становиться постійним, на відпочинок привозить сім'ю та друзів, рекомендує місце відпочинку колегам по роботі. Якщо у клієнта є діти, то для них створюються спеціальні умови відпочинку та розважальні програми, створюється атмосфера комфорту. Через 10-15 років діти перетворюються на дорослих клієнтів, лояльність яких вирощувалася роками. Суть маркетингу поколінь у сфері послуг – надавати спектр послуг клієнтам будь-якого віку так, щоб вони захотіли сюди повернутися не один раз, при чому привезти разом із собою нових клієнтів. Недолік методу – українські підприємці не планують свою діяльність на довгу перспективу, а обслуговуючий персонал потрібно економічно мотивувати для постійного спілкування з клієнтами та якнайкращим ставленням до них. Маркетинг поколінь вимагає великих капіталовкладень.

Для кращого контакту та постійного нагадування потенційним клієнтам доцільно впровадити розсилку *email-бюлетенів*. Дані бюлетені повинні містити інформацію про відпочинок, його тривалість, надавані послуги та ціну. Для більшості людей вирішальним фактором для прийняття рішення про відпочинок є його вартість. Бюджети звичайних українських сімей зазвичай обмежені. Надання конкретної та детальної інформації про тури, курорти є першим кроком до довіри клієнтів. Рекреаційними об'єктами повинні створюватись бази даних споживачів, що користуються електронною поштою. У маркетинговій практиці існує явище

«зворотного зв'язку», яке налічує 3% від кількості відісланих звернень до клієнтів. Щоб залучити потрібну кількість споживачів до рекреаційного об'єкту, необхідно розрахувати, яка кількість людей відгукнеться на бюлетень, і яку частину з них можливо реально очікувати на відпочинку. Email-бюлетені можна вважати програмою, яку надає курортна зона. Недолік – існує частина населення, що не користується електронною поштою, незначний зворотній зв'язок.

Співпраця з державними установами має на меті залучення окремих груп населення, відповідно до психографічного поділу. Набуття контактів може відбуватись шляхом надання пропозицій закладам освіти, лікарням, державним підприємствам і т.д. Надаючи значні знижки, потік клієнтів у разі збільшиться, а за рахунок масштабу, витрати, пов'язані з обслуговуванням покриваються. Резонно співпрацювати з окремими лікарнями, що спеціалізуються на певних захворюваннях, які можна лікувати за допомогою ресурсів, якими багата рекреаційна зона. Рекомендації можуть слугувати додатковою рекламою. Недолік – упереджене ставлення населення до невідомих місць відпочинку.

До нових методів просування товару або послуги на ринку належить *просування у соціальних мережах*. Мобільність, доступність, легкість користування та відносно високий рівень довіри до соцмереж – приваблива сторона використання даного методу. Соціальні мережі гарні тим, що вони надають великий спектр інформації: відгуки відпочиваючих, наявність фотографій з місця відпочинку, рекомендації, можливість з'ясування питань в режимі он-лайн. Поширення інформації у соціальних мережах відбувається дуже швидко, головною умовою є цікаве подання інформації.

Створення системи пільг для окремих груп населення можна назвати стандартним засобом просування рекреаційної території. Однак, сучасний політично-економічний стан в Україні вимагає адекватного ціноутворення на туристичні послуги в межах країни. До пільгових груп населення можуть належати: діти до 5 років, студенти, матері-одиночки, пенсіонери, військові. Поозиціонування з точки зору соціальної активності – можливість закріпити позитивний імідж серед населення.

Співпраця з туристичними агентствами – дієвий засіб для залучення не тільки жителів України, але і туристів із закордону. Туристичні агентства відіграють роль консультантів. Зв'язки із туристичними агентствами в інших країнах дозволяють розширити територіальні межі цільової аудиторії. Наразі, рекреацію в Україні можна розглядати як екзотичний та відносно дешевий відпочинок. Послугами туристичних агентств користується більшість людей з ділового світу. Бізнес-переговори проходять стандартно: спочатку розгляд справи, досягнення спільного рішення, а потім розважальна програма, яку можна замінити на рекреаційно-туристичний тур. Якщо іноземним бізнесменам продемонструвати цікаві місця України, то є шанс, що візити стануть частішими, не тільки у справі, але і для відпочинку.

Інноваційна діяльність у сфері туризму сьогодні набуває 2 значень:

1) впровадження нововведень, що пов'язані з розвитком рекреаційних зон України (реорганізація або об'єднання туристичних об'єктів), зміною кадрової політики (суттєво новий підхід до навчання персоналу та його стимулювання), раціональною економічною та фінансовою діяльністю (впровадження сучасних форм обліку та звітності);

2) маркетингові інновації – охоплення потреб цільової аудиторії та приваблення неохвачених груп населення за допомогою створення унікальних програм відпочинку та надання відповідних послуг.

Основними вимогами до розвитку рекреаційно-туристичної галузі в Україні є допомога при фінансуванні галузі, залучення іноземного капіталу у вигляді інвестицій, розробка стратегічних маркетингових заходів, відповідність сучасним запитам на послуги, створення бренду українських рекреаційних зон на рівні існуючих світових (фінські бані, грязелікування в Доламані, термальні джерела Карлових Вар).

Таким чином, з метою допомоги розвитку сфери туризму та рекреації в малих містах потрібно активно стимулювати підприємницьку діяльність у сфері рекреації, створити та підтримувати сприятливий інвестиційний клімат, залучати бізнесменів до створення туристичних профільних центрів, розробки нових

туристичних маршрутів, формування туристичної маркетингової стратегії та використання інструментів фінансової допомоги. Розвиток рекреаційно-туристичної галузі в Україні не безнадійний, оскільки існує чималий ряд місць рекреаційного характеру. Недоліком можна назвати недостатню поінформованість населення України щодо діючих санаторіїв, лікувальниць та баз відпочинку. Рекомендовано застосовувати інноваційно-маркетингові методи розвитку для поліпшення стану туристичної індустрії. Стратегічне планування в даному випадку – необхідна складова для подальшого ефективного функціонування рекреаційних зон України. Для позитивного позиціонування на ринку туристичних послуг необхідно надавати послуги нішового характеру. Унікальність послуг та активне їх просування приверне увагу широкого кола потенційних споживачів. Вкладення у туристичну галузь можна назвати ризиковими, оскільки на даний час Україна переживає період, що характеризується політичною та економічною нестабільністю. Однак, при правильному плануванні та адекватному розпорядженні коштами можливо відбудувати та закріпити у свідомості споживачів позитивний імідж рекреаційно-туристичної індустрії України.

3.3 Особливості програмування рекреаційно-економічної діяльності на основі імітаційного моделювання

Рекреаційно-економічна діяльність, тобто діяльність суб'єктів в контексті функціонування та розвитку рекреаційної галузі національної економіки є складним об'єктом дослідження. Розлогий аналіз його слабких і сильних сторін можливий за умови моделювання рекреаційної діяльності. Необхідний підхід, який дозволить комплексно поглянути на всі прямі та непрямі зв'язки між суб'єктами рекреаційно-економічної діяльності. При цьому слід урахувувати природу рекреації як соціально-економічного явища, зокрема, її тісний зв'язок із природними ресурсами такими як клімат, бальнеологічні ресурси, частково лісові, водні та інші ресурси. Також важливим є питання забезпечення трудовими

ресурсами, що мають необхідні знання та навички для роботи на рекреаційних підприємствах, зокрема, в санаторіях, будинках відпочинку, туристичних базах та ін., а також для рекреаційного менеджменту.

Теорія та водночас метод, який застосовується в даному дослідженні, відображено в назві даного підрозділу. Імітаційне моделювання, як відомо, дозволяє за допомогою математичних чи менш чітких описових моделей в комплексі поглянути на проблему та сформуванню комплексну програму розвитку, що враховує більшість взаємозв'язків між суб'єктами чи агентами певної діяльності. Тому часто при застосуванні даного виду моделювання до вивчення економічних та соціальних процесів говорять про агентне імітаційне моделювання. Загалом при моделюванні рекреаційної соціально-економічної діяльності створення імітаційних моделей суттєво скорочує час на проведення дослідження, дозволяє кілька разів програвати різні ситуації та, відповідно, зменшити витрати на проведення такого дослідження. Охоплення завдяки агентному імітаційному моделюванню всіх можливих зв'язків між суб'єктами рекреаційної діяльності дозволяє по-новому поглянути на вже відомі проблеми, а також відкрити нові зв'язки та, можливо, принципово нове бачення перспектив розвитку рекреації в рамках комплексної програми на рівні певної території (рис. 3.3).

Рекреація досліджується нами з погляду економічного, передусім, як галузь національної економіки, проте природа рекреації різнопланова та вимагає комплексного підходу до свого вивчення, в тому числі й до моделювання та програмування. В роботі [119, с. 34–35] розкривається специфіка моделювання в економіці в порівнянні з фізикою та іншими природничими науковими сферами. Зокрема, говориться про наступне: коефіцієнти економічних рівнянь мають ситуаційний характер; ці коефіцієнти мають відображати чинник людських відносин, що в кількісному виразі чітко здійснити неможливо; людський чинник пов'язаний із природними чинниками, а тому економіка як об'єкт моделювання є більш складним, ніж, скажімо, фізика. Розв'язувати ці та інші проблеми, пов'язані

з моделюванням економіки, пропонується на основі системного підходу та шляхом наступних дій:

- з'ясування глибинної сутності економічного явища чи процесу;
- обґрунтування системи вимірів для досліджуваних економічних сутностей;
- зіставлення кожній економічній величині одиниці виміру;
- встановлення формального зв'язку між одиницями економічних величин і величин іншої природи в контексті комплексного дослідження економічних сутностей.

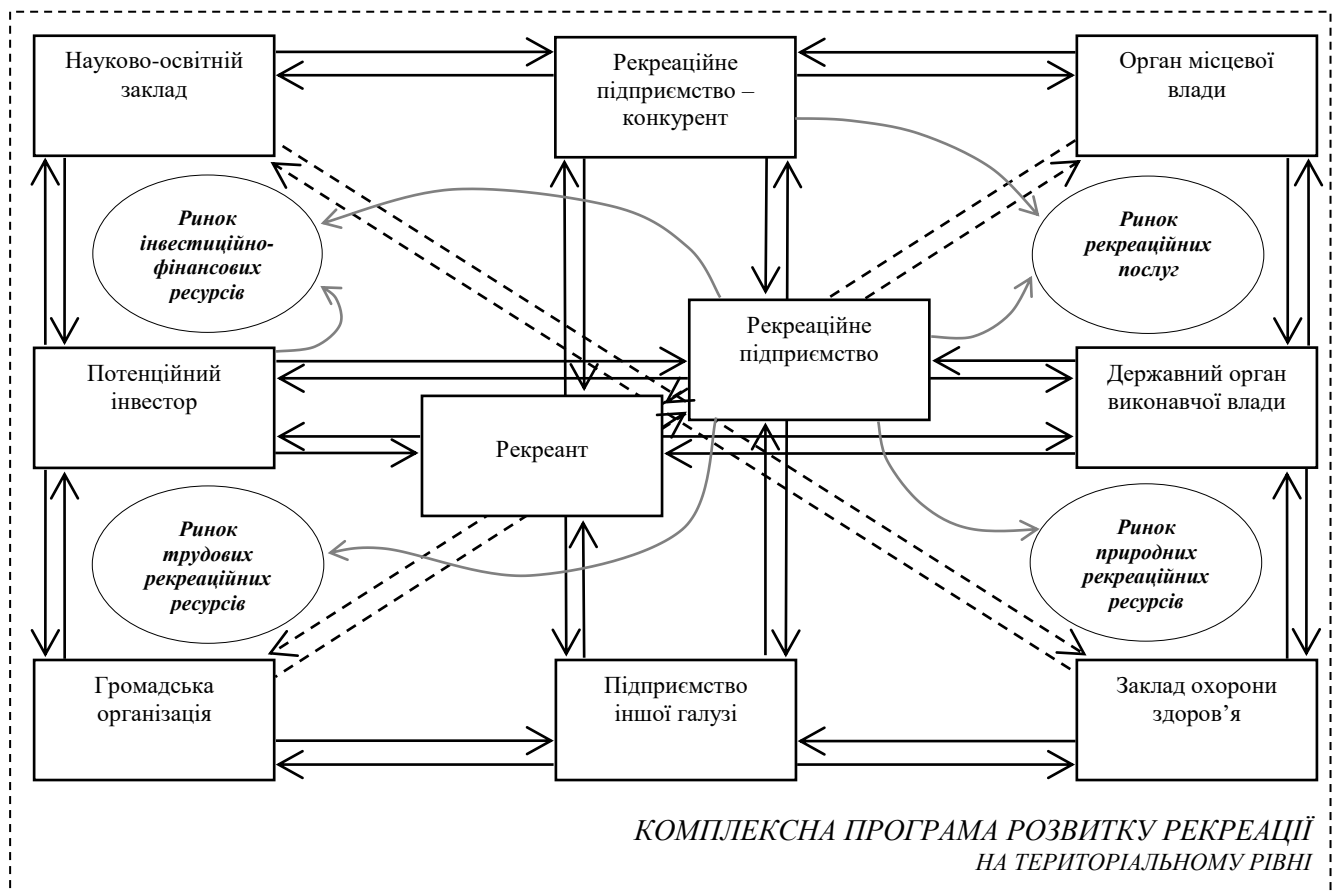

Рисунок 3.3 – Імітаційна модель функціонування рекреаційної галузі та керування нею в ринкових умовах і в рамках комплексної програми розвитку

Питання керування є невід'ємними від питань економічних чи соціальних. Із погляду математичного моделювання відповідний взаємозв'язок можна

досліджувати на основі теорії оптимального управління. Зокрема, згідно з Кеннетом Ерроу [120, с. 7–9] при вивченні рекреаційної діяльності об'єктом дослідження є відповідні рекреаційні соціально-економічні системи, що динамічно розвиваються, знаходячись при цьому в будь-який момент часу в деякому стані, що може бути описаний кількістю релевантних виробничих чинників, зокрема, природних рекреаційних ресурсів.

В інтерпретації теорії оптимального керування, функціонування та розвиток рекреаційної галузі є функціоналом:

$$\int_0^T U[x(t), r(t), t] dt + P[x(T)] \rightarrow \max, \quad (3.1)$$

де U – функціонал економічної та соціальної корисності здійснення рекреаційної діяльності;

$x(t)$ – сукупність економічних станів рекреаційної діяльності;

$r(t)$ – сукупність інструментів керування (або управлінських рішень) рекреаційною діяльністю, зокрема, щодо здійснення регулятивної політики, розподілення ресурсів, оподаткування тощо;

t – час, протягом якого здійснюється та досліджується рекреаційна діяльність ($0 \leq t \leq T$);

$P[x(T)]$ – акумульований протягом періоду часу T економічний потенціал рекреаційної галузі.

На рівні національної економіки максимізація вказаного функціоналу є основною метою рекреаційної галузі. При цьому критерій максимізації при розгляді всіх учасників рекреаційної діяльності не є однозначним і потребує обґрунтування в залежності від ситуативних чинників при розгляді конкретних практичних завдань.

У роботі [121, с. 7–22] говориться про те, що підхід ігрового імітаційного моделювання дозволяє отримати нові знання про економічні механізми та досвід

в їх використанні. При проведенні імітаційної гри досліджуються процеси функціонування даних механізмів, які розглядаються як системи, протягом певного періоду часу. При цьому гра відбувається в три етапи: збір релевантних даних, планування та реалізація. На етапі планування формується управлінське рішення; на етапі реалізації визначається значення цільових функцій (виграшів) гравців.

При прийнятті рішень щодо фінансування інвестиційних рекреаційних програм, як і будь-яких інших програм галузевого розвитку, експертна комісія визначає очікуваний ефект від пріоритетного напрямку. В рамках імітаційної гри є можливість не тільки отримати заключну експертну оцінку, а також оцінити сумлінність експертів. При цьому припускається, що кожен із експертів має власний погляд на проект та його оцінювання, відповідно, його оцінка може суттєво відрізнятись від його істинної оцінки.

Рішення, що приймаються при управлінні такими соціально-економічними системами як рекреація мають у більшості випадків дискретний характер, тобто приймаються на континуумах “дозволити – заборонити” (наприклад, при вирішенні питань екологічної безпеки під час рекреаційної діяльності) чи “посилити – послабити” (наприклад, при визначенні реальних значень ставки збору за використання рекреаційних ресурсів). Йдеться про доцільність формування комплексу укрупнених якісних показників із незначною кількістю оціночних градацій.

ВИСНОВКИ

В результаті проведеного дослідження можна зробити наступні висновки. Аналіз рекреації як компоненти макроекономіки з теоретико-методологічного погляду вимагає застосування системного підходу, що дозволяє узагальнити та визначити взаємозв'язки підсистеми «рекреація» в системі управління національною економікою. Увага акцентується на управлінських аспектах, зокрема, на функціях управління, таких як прогнозування, державне регулювання та ін., які корелюють із основними напрямками наукових економічних досліджень. Проведено аналіз окремих компонентів рекреаційної підсистеми: вхідних елементів – ресурсів рекреаційної галузі, що можуть надходити прямо із зовнішнього середовища чи через систему управління національною економікою; внутрішніх взаємозв'язків: галузево-територіальних, кластерних і міжрегіональних; вихідні елементи – представлені як результати сталого розвитку рекреації. Зрівноваженість розвитку рекреаційної системи інтерпретовано як повертання шляхом державного підтримання її руху на завдану траєкторію в межах дозволеного відхилення.

Обґрунтовані методологічні питання прогнозування розвитку рекреації як соціально-економічної діяльності та підсистеми управління національною економікою з погляду теорії функціональних систем. Проводиться аналіз взаємозв'язків між основними складовими функціональної системи прогнозування розвитку рекреації, зокрема, політично мотивованим рішенням, комплексною програмою та прогностичним результатом щодо зрівноваженого розвитку рекреації.

В контексті актуалізації концептуальних засад рекреації як соціально-економічного явища та галузі проведено аналіз психофізичного, соціально-географічного, природно-екологічного та економічного чинників формування концепції «рекреаційного еквілібріуму». Сформульовано визначення зрівноваженого розвитку рекреації як перманентного процесу повернення до стану рівноваги конфліктної взаємодії між суб'єктами рекреаційної діяльності за

допомогою державного регулювання. Схематично відображено синтез чинників зрівноваженого розвитку рекреації, що згруповані за такими критеріями як гуманістична спрямованість, внутрішньогалузева комплексність, традиційна сталість розвитку, територіально-галузева подільність, взаємопов'язаність програм і механізмів, ринкова розвиненість, обґрунтованість згідно з науковими положеннями національної економіки.

Досліджено особливості економічної оцінки природних ресурсів в умовах соціально-економічних трансформацій і техногенного навантаження на навколишнє середовище. Запропоновано методологічний підхід поетапної оцінки змін природно-екологічного характеру, а також змін, що відбуваються в соціальній та економічній сферах. Обґрунтовано доцільність застосування збалансованого підходу до дослідження перспектив розвитку національної економіки в результаті здійснення вказаних змін. Відповідний соціально-економічний баланс розглянуто на прикладі використання природних рекреаційних ресурсів. Антропогенний вплив на природне середовище рекомендовано оцінювати шляхом обчислення величини ефекту чи втрат, що виражаються у вартісній формі й визначаються методом порівняння природно-ресурсних показників, зафіксованих до та після економічного впливу.

Обґрунтовано необхідність і досліджено особливості застосування агентно-орієнтованого та суб'єктно-правового підходів у сфері забезпечення економічної безпеки держави на прикладі вирішення фінансово-економічних, адміністративних і нормативних питань оподаткування в Україні.

Сформовано пропозиції щодо аналізу рекреаційно-економічної діяльності на основі імітаційного моделювання. Основні результати полягають в розробці узагальненої схеми імітаційного моделювання функціонування рекреаційної галузі з урахуванням прямих і непрямих взаємозв'язків між агентами, що зацікавлені в рекреації.

Результати проведеного дослідження можуть бути корисними для всіх, хто вивчає рекреацію, фахівців і менеджерів рекреаційних підприємств, а також органів державної влади при регулюванні ними рекреаційних процесів.

ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ

1. Статистичний щорічник України за 2015 рік / [ред. І. М. Жук]. – Київ: Державна служба статистики України, 2016. – 574 с.
2. Славів Р. В. Теоретичні аспекти дослідження територіальних рекреаційних систем / Р. В. Славів, М. М. Микита // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія “Економіка”. – 2015. – Вип. 1(45). – Т. 1. – С. 101–104.
3. Дутчак С. В. Туристсько-рекреаційні ресурси ландшафтів / С. В. Дутчак. – Чернівці : ВД “Родовід”, 2014. – 196 с.
4. Van Mai T. Systems thinking approach as unique tool for sustainable tourism development : a case study in the Cat Ba biosphere reserve of Vietnam / T. Van Mai, O. J. H. Bosch // Governance for a resilient planet : 54th Annual conference of the international society for the systems sciences : proceedings. – Pocklington, York : International society for the system thinking, 2010. – pp. 827–845.
5. Halioui S. Towards a holistic analysis of tourism sector in Tunisia : a system dynamics approach / S. Halioui, M. Schmidt // The WEI international academic conference : proceedings. – Boston : The West east institute, 2016. – pp. 232–237.
6. Грабар М. В. Системний розвиток сфери туризму та рекреації: загальна специфіка / М. В. Грабар // Вісник Хмельницького нац-го ун-ту. – 2012. – № 2. – Т. 1. – С. 249–256.
7. Woodside A. G. Applying systems thinking to sustainable golf tourism / A. G. Woodside // Journal of travel research. – 2009. – Vol. 48. – № 2. – pp. 205–215.
8. Одрехівський М. В. Методологічні принципи організації та інтеграції рекреаційних інноваційних підприємств до ринкової економіки / М. В. Одрехівський // Регіональна економіка. – 2011. – № 2. – С. 69–77.
9. Теоретичні та прикладні аспекти рекреаційного природокористування в Україні / К. Кілінська, Н. Аніпко, Н. Андрусак, Н. Коновалова та ін.; відп. ред. К. Й. Кілінська. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. – 248 с.

10. Ashby W. R. An introduction to cybernetics / W. R. Ashby. – London : Charman & Hall ltd, 1957. – 295 p.
11. Bertalanffy L. von. General system theory : foundations, development, applications / L. von Bertalanffy. – New York : George Braziller, 1968. – 289 p.
12. Simon H. A. The architecture of complexity / H. A. Simon // Proceedings of the American philosophical society. – 1962. – vol. 106. – # 6. – pp. 467–482.
13. Анохин П. К. Принципиальные вопросы общей теории функциональных систем / П. К. Анохин // Принципы системной организации функций. – Москва : Наука, 1973. – С. 5–61.
14. Украинцев Б. С. Самоуправляемые системы и причинность / Б. С. Украинцев. – Москва : Мысль, 1972. – 252 с.
15. Wiener N. The human use of human beings : cybernetics and society / N. Wiener. – London : Free association books, 1989. – 199 p.
16. Mesarovic M. D. General systems theory : mathematical foundations / M. D. Mesarovic, Y. Takahara. – New York : Academic Press, Ink, 1975. – 268 p.
17. Месарович М. Теория иерархических многоуровневых систем : Пер. с англ. / М. Месарович, Д. Мако, И. Такахара. – Москва : Издательство “Мир”, 1973. – 344 с.
18. Shevchenko H.M. Theoretical and methodological view on the recreation in the management system of national economy / H.M. Shevchenko // Socio-Economic Research Bulletin. – 2016. – №2.
19. Кислий В.М. Роль та місце природно-рекреаційної сфери в системі територіально-економічних відносин / В.М. Кислий, Г.М. Шевченко // Екологічний менеджмент у загальній системі управління : Тези VII щоріч. Всеукр. наук. конф., 24-25 квітня 2007 р. – Суми : СумДУ, 2007. – С. 31-34.
20. Гудзь П. В. Оцінка мультиплікативної дії рекреаційної економіки на життєвий простір курортних територій / П. В. Гудзь, П. В. Захарченко, М. В. Гудзь // Економіка та право. – 2009. – № 1. – С. 122-127.
21. Царик П. Л. Щодо функціонально-планувальної мережі елементів регіональної туристсько-рекреаційної системи / П. Л. Царик, Л. П. Царик

// Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія : Географія. – 2014. – № 1. – С. 139-145.

22. Farmer N. A. Forecasting for recreational fisheries management: what's the catch? / N. A. Farmer, J. T. Froeschke // North American journal of fisheries management. – 2015. – № 35. – pp. 720-735. doi: 10.1080/02755947.2015.1044628.

23. Rozite M. Tourism and recreation as a driving force for forecasting biodiversity changes: lake Engure watershed area as an example / M. Rozite, D. Vinklere // Proceedings of the Latvian Academy of Science. Section B. – 2011. – Vol. 65. – № 5/6 (674/675). – pp. 192-197. doi: 10.2478/v10046-011-0036-y.

24. Буркинський Б. В. Інституційні аспекти адміністрування сфери природокористування в Україні / Б. В. Буркинський, А. І. Мартієнко, Н. І. Хумарова // Економіка України. – 2016. – № 1. – С. 72-83.

25. Балацький О. Ф. Конфліктна складова системи соціоприродних зв'язків у економічній сфері взаємовідносин / О. Ф. Балацький, М. М. Петрушенко, Г. М. Шевченко // Механізм регулювання економіки. – 2012. – № 2(56). – С. 140-153.

26. Александров И. А. Прогнозирование и эконометрия в менеджменте / И. А. Александров // Экономика и менеджмент: перспективы развития : материалы VI Междунар. науч.-практ. конф., Сумы, 18 февраля 2016 / под общ. ред. О. В. Прокопенко. – Сумы : СумГУ, 2016. – С. 67-69.

27. Петрушенко М. М. Прогнозування та регулювання розвитку національної економіки: соціоприродні й економічні протиріччя : монографія / М. М. Петрушенко. – Суми : Університетська книга, 2013. – 336 с.

28. Шанін О. В. Функціональний підхід до управління розвитком сільських населених пунктів України / О. В. Шанін // Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. – 2015. – № 1. – С. 36-43.

29. Швець І. Б. Розвиток трудового потенціалу як елемент функціональної системи “підприємство” / І. Б. Швець // Бізнес Інформ. – 2015. – №6. – С. 229-233.

30. Buchanan J. M. The calculus of consent: logical foundations of constitutional democracy / J. M. Buchanan, G. Tullock // The collected works of James M. Buchanan. Volume 3. – Indianapolis : Liberty Fund, Inc., 1999. – 356 p.

31. Hurwicz L. Designing economic mechanisms / L. Hurwicz, S. Reiter. – Cambridge : Cambridge University Press, 2006. – 344 p.

32. Шевченко Г.М. Функціональна система прогнозування розвитку рекреації / Г.М. Шевченко // Економічні інновації. – 2016. – №62.

33. Нудельман М.С. Социально-экономические проблемы рекреационного природопользования / М.С. Нудельман. – К.: Наукова думка, 1987. – 130 с.

34. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування: монографія / О.О. Бейдик. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2001. – 365 с.

35. Герасимчук З.В. Регіональна політика розвитку рекреаційного природокористування: механізми формування та реалізації / З.В. Герасимчук, Н.В. Коленда, Л.М. Черчик. – Луцьк : Надстир’я, 2007. – 172 с.

36. Кифяк В.Ф. Базові принципи та методологічні підходи до формування і розвитку територіальних рекреаційних систем / В.Ф. Кифяк // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. – 2013. – Вип. 3. – С. 182–190.

37. Reeder R.J. Recreation, tourism, and rural well-being / R.J. Reeder, D.M. Brown / Economic Research Report № 7. – USDA: ERC, 2005. – 33 p.

38. Stynes D.J. Economic significance of recreational uses of national parks and other public lands / D.J. Stynes // Social science research review. – 2005. – Vol. 5. – № 1. – pp. 1–33.

39. Max Weber: Gesammelte Aufsätze zur Soziologie und Sozialpolitik / Hrsg. von Marianne Weber. – Tübingen: Mohr Siebeck GmbH & Co. KG, 1988. – 522 S.

40. Мироненко Н.С. Рекреационная география / Н.С. Мироненко, И.Т. Твердохлебов. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1981. – 207 с.

41. Національні природні парки України [Електронний ресурс] / Вікіпедія. – Режим доступу до документу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>

Національні природні парки України.

42.Петрушенко М.М. Еколого-економічні конфлікти в контексті теорії ігор: науково-методичні підходи / М.М. Петрушенко // Економічний форум. – 2012. – № 4. – С. 260–265.

43.Шевченко Г.М. Концептуалізація рекреації в сучасних умовах розвитку національної економіки / Г.М. Шевченко // Вісник ЧТЕІ. Економічні науки. – 2016. – №3.

44.Shevchenko H. The forecasting of the balanced recreational development in the national economy system / H. Shevchenko // Correlation between humanity and pragmatism in reference points of modern methods of public relations regulation : the International scientific and practical conference, November 10–15, 2016 : materials digest. – London : IASHE, 2016. – P. 14-15.

45.Шевченко Г.М. Прогнозування зрівноваженого розвитку рекреації в Україні: соціально-економічний погляд / Г.М. Шевченко // Географія, економіка і туризм: національний та міжнародний досвід : матеріали X Міжнар. наук. конф., 7–9 жовтня 2016 р. – Львів: ЛНУ ім. Франка, 2016. – С. 435-438 .

46.Шевченко Г.М. Концептуальна зрівноваженість розвитку рекреації: актуалізація та аспекти моделювання / Г.М. Шевченко // Туризм як пріоритетний напрям соціально-економічного розвитку регіону: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 23–24 квітня 2015 р. – Чернівці-Сучава, 2015. – С. 445-447.

47.Шевченко Г.М. Підвищення стійкості національної економіки шляхом оптимізації розвитку рекреації / Г.М. Шевченко // Підвищення стійкості економіки в умовах геоекономічної нестабільності: національний та глобальний виміри: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., 27 жовтня 2016 р. – Київ, 2016. – С. 31

48.Equilibrium and economic theory / Ed. by G. Caravale. – London : Routledge, 2001. – 205 p. P. 53.

49.Aubin J.-P. Optima and equilibria : An introduction to nonlinear analysis / J.-P. Aubin. – Berlin : Springer, 2003. – 433 p.

50. Экономический потенциал административных и производственных систем : монография ; под общ. ред. О. Ф. Балацкого. – Сумы : Университетская книга, 2006. – 973 с.

51. Бронштейн М. Л. Природно-экономические различия и стимулирование колхозного производства / М. Л. Бронштейн. – М. : Экономика, 1968. – 207 с.

52. Гофман К. Г. Экономическая оценка природных ресурсов в условиях социалистической экономики: вопросы теории и методологии / К. Г. Гофман. – М.: Наука, 1977. – 236 с.

53. Карнаухова Е. С. Дифференциальная рента и экономическая оценка земли / Е. С. Карнаухова. – М.: Экономика, 1977. – 280 с.

54. Струмилин С. Г. К оценке даровых благ природы. Избранные произведения / С. Г. Струмилин. – М.: Наука, 1963. – Т. 1: Статистика и экономика. – С. 109–114.

55. Хачатуров Т. С. Экономика природопользования / Т. С. Хачатуров. – М.: Экономика, 1982. – 256 с.

56. Explorations in environmental and natural resource economics: essays in honor of Gardner M. Brown, Jr: edited by Robert Halvorsen and David Layton. – Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited, 2006. – 260 p.

57. Hussen A. M. Principles of environmental economics: Economics, ecology and public policy / A. M. Hussen. – N.Y.: Routledge. Taylor & Francis e-Library, 2004. – 344 p.

58. Grafton R. Q. The economics of the environment and natural resources / R. Q. Grafton, W. Adamowicz, D. Dupont. – Bodmin: Blackwell Publishing Ltd, 2004. – 503 p.

59. Жилияев І. Коли завершаться соціально-економічні трансформації в Україні? / І. Жилияев // Економічний часопис-XXI. – № 7–8. – 2008. – С. 35–39.

60. Prokopenko O.V. Peculiarities of the natural resources economic estimation under the transformational conditions / O.V. Prokopenko, V.M. Kysly, H.M. Shevchenko // Economic Annals-XXI. – К., 2014. – № 7-8 (1). – С. 40-43.

61. Антоненко І. Я. Екологізація туризму у формуванні еколого-економічної безпеки / І. Я. Антоненко, І. Л. Мельник // Економічна безпека в умовах глобалізації світової економіки: [колективна монографія у 2 т.]. – Дніпропетровськ: «ФОРМ Дробязко С. І.», 2014. – Т. 2. – 349 С. 6–13.

62. Barzykina G. Global tendencies of economic crimes' modification / G. Barzykina // Економічний часопис-XXI. – 2016. – №157 (3-4(1)). – С. 12-14.

63. Бохан А. В. Проекція Екологічної безпеки у процесі інтернаціоналізації бізнесу / А. В. Бохан // Економічний часопис-XXI. – 2014. – №11-12. – С. 28-31.

64. Голод А. П. Безпека туризму як об'єкт регіональних економічних досліджень / А. П. Голод [Текст] // Інноваційна економіка. – 2014. – № 4 (53). – С. 190-194.

65. Хлобистов Є. В. Суспільні конфлікти у сфері екологічної (природно-техногенної) безпеки / Є. В. Хлобистов, Л. В. Жарова [Текст] // Механізм регулювання економіки. – 2011. – №1. – С. 16 – 23.

66. Лицур, І.М. Зарубіжний досвід забезпечення еколого-економічної безпеки в агровиробництві / І.М. Лицур, С.А. Орел // Збалансоване природокористування. – 2015. – №4. – С. 144-148.

67. Мартиненко В. В. Концептуальні підходи до зміцнення безпеки економіки України / В. В. Мартиненко // Економічний часопис-XXI. – 2015. – №1-2(2). – С. 12-15.

68. Петрушенко М.М. Управління еколого-економічними конфліктами в контексті оптимальних механізмів розподілу ресурсів / М.М. Петрушенко, Г.М. Шевченко // Актуальні проблеми економіки. – 2013. – №3(141). – С. 186-192.

69. Пристайко О. Еколого-економічний потенціал сталого регіонального розвитку та його індикативний вимір / О. Пристайко, Є. Хлобистов // Економіка природокористування і охорони довкілля: [зб. наук. пр.] / Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України». – К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. – С. 101-104.

70. Свида, І.В. Підвалини сталого розвитку України в умовах глобалізації / І.В. Свида // Економічний часопис-XXI. – 2014. – №11-12. – С. 41-44.

71. Shevchenko T. Ecological and economic grounding of variants of municipal solid waste integrated handling / T. Shevchenko // *Economics, management, law: socio-economic aspects of development: Collection of scientific articles*. – Edizioni Magi, Roma, Italy. – 2016. – Vol. 1. – P. 89-92.

72. Zharova, L. Integrated management as a background of modern environmental policy / L. Zharova // *Global Business and Management Research: An International Journal*. – 2012. – №4(2). – P. 123-131.

73. Gryshchenko V.F. The use of Ukrainian tourism potential within European integration conditions: environmental-economic threats and hazards / V.F. Gryshchenko, I.V. Gryshchenko // *Journal Association 1901 SEPIKE*, 2016. – №15. – С. 78-81.

74. Franco M. The role of tourism public-private partnerships in regional development: a conceptual model proposal / M. Franco, C. Estevao // *Cadernos Ebape*. – 2010. – Vol. 8. – No. 4. – pp. 600–612. doi: 10.1590/S1679-39512010000400003.

75. Eagles P. F. J. Governance of recreation and tourism partnerships in parks and protected areas / P. F. J. Eagles // *Journal of sustainable tourism*. – 2009. – Vol. 17. – No. 2. – pp. 231–248. doi: 10.1080/09669580802495725.

76. Sai J. P. Challenges affecting establishment and sustainability of tourism public private partnerships in Zimbabwe / J. P. Sai, N. Muzondo, E. Marunda // *Asian social science*. – 2015. – Vol. 11. – No. 23. – pp. 35–50. doi:10.5539/ass.v11n23p35.

77. Круглов В. В. Державно-приватне партнерство як основа розвитку рекреаційно-туристичних кластерів / В. В. Круглов // *Теорія та практика державного управління*. – 2014. – Вип. 4. – С. 211–219.

78. Скляр Г. П. Державно-приватне партнерство в сфері гастрономічного туризму як інструмент модернізаційного розвитку економіки регіонів / Г. П. Скляр, Ю. В. Карпенко // *Економічний вісник Донбасу*. – 2015. – № 1. – С. 98–104.

79. Нездоймінов С. Г. Державне-приватне партнерство у сфері рекреації та туризму в контексті соціальної відповідальності / С. Г. Нездоймінов, Н. М. Андреева // *Соціальна відповідальність влади, бізнесу, громадян*:

монографія: у 2-х т. / за заг. ред. Г. Г. Півняка; МОН України; НГУ. – Дніпропетровськ : НГУ, 2014. – Т. 2. – С. 231–237.

80. Стеченко Д. М. Імператив державно-приватного партнерства в рекреаційно-туристичній сфері України / Д. М. Стеченко, І. В. Безуглий // Регіональна економіка. – 2014. – № 4. – С. 136–146.

81. Гриценко Л. Л. Концептуальні засади державно-приватного партнерства / Л. Л. Гриценко // Вісник СумДУ. Серія «Економіка». – 2012. – № 3. – С. 52–59.

82. Про державно-приватне партнерство: Закон України від 01.07.2010 № 2404-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2010. – № 40. – Ст. 524.

83. Жабский В. Государственно-частное партнерство: правила игры меняются / В. Жабский [Электронный источник] // Информационное агентство «Юрлига». – 2016. – Режим доступа: <http://jurliga.ligazakon.ua/news/2016/7/5/147643.htm>.

84. Про внесення змін до деяких законів України щодо усунення регуляторних бар'єрів для розвитку державно-приватного партнерства та стимулювання інвестицій в Україні: Закон України від 24.11.2015 № 817-VIII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2016. – № 10. – Ст. 97.

85. PPP in Europe / CMS. – 2012. – 154 p. [Electronic resource]. – Accessed mode : <https://cms.law/en/CHE/Publication/PPP-in-Europe>.

86. PPP: Öffentlich-private Partnerschaften. Erfolgsmodelle auch für den sozialen Sektor? / zusammengestellt von H. Hofferund, K. Piontkowski. – Berlin: Eigenverlag des Deutschen Vereins für öffentliche und private Fürsorge e.V., 2007. – 88 S.

87. Gerstberger W. Public Private Partnership in deutschen Kommunen / W. Gerstberger, K. Schneider // WSI Mitteilungen. – 2008. – No. 10. – S. 556–562.

88. ÖPP und Sportstätten / ÖPP-Schriftenreihe. – Berlin: ÖPP Deutschland AG, 2011. – Band 4. – 118 S.

89. Геєць В. М. Концепція економічної безпеки України: Монографія. – К. : Логос, 1999. – 56 с.

90. Економічна безпека держави: сутність та напрями формування / Л.С. Шевченко, О.А. Гриценко, С.М. Макуха та ін. / за ред. Л.С. Шевченко. – Х.: Право, 2009. – 312 с.

91. Мунтіян В.І. Економічна безпека України: Монографія. – К.: КВІЦ, 1999. – 464 с.

92. Система економічної безпеки держави / О.С. Власюк та ін. ; за ред. А.І. Сухорукова. – К.: Стилос, 2010. – 685 с.

93. Головач А.В. Якою повинна бути фінансова поліція? / Forbes Україна, 2013 // <http://forbes.ua/opinions/1350563-kakej-dolzhna-byt-finansovaya-policiya>.

94. Коваль В.Ф. До питання про доцільність ліквідації податкової міліції в Україні // Право і Безпека. – 2012. – №1. – С. 37–77.

95. Aoki, M. (2004). Modeling aggregate behavior and fluctuations in economics. Cambridge University Press, New York. 263 p.

96. Batten, David F. (2000). Discovering artificial economics: how agents learn and economies evolve. Westview Press, Boulder. 304 p.

97. Dawid, H, Neugart, M. (2011). Agent-based models for economic policy design. Eastern Economic Journal, 37: 44–50.

98. Fehr, E., Falk, A. (2002) Reciprocal fairness, cooperation and limits to competition, in E. Fullbrook (ed) Intersubjectivity in economics: agents and structures. Routledge, New York. pp. 28-55.

99. Податковий кодекс України: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – №13-13, №15-16, №17. – Ст. 112.

100. О Следственной службе Министерства финансов Грузии : Закон Грузии от 06.11.2009 г. [Электронный ресурс] // Законодательный вестник Грузии. – 2009. – №32. – Режим доступа: http://old.matsne.gov.ge/index.php?option=com_ldmssearch&view=docView&id=90304&publication=0&lang=ru.

101. Об органах финансовых расследований Комитета государственного контроля Республики Беларусь: Закон Республики Беларусь от 16 июля 2008 года

[Электронный ресурс]. – Режим доступа:
<http://www.pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=h10800414&p2={NRPA}>.

102. О Департаменте финансовых расследований Комитета государственного контроля: Положение утв. Указом Президента Республики Беларусь от 11 февраля 2009 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
http://www.kgk.gov.by/ru/dfr/istoria_finrassledovaniij.

103. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – №9-10, №11-12, №13. – Ст. 88.

104. Shevchenko H.M. Ensuring state economic security in the area of taxation: agent-based and subject-based legal approaches / H.M. Shevchenko, O.M. Reznik // Actual Problems of Economics. – K., 2015. – №6 (168). – С. 167-172.

105. Матюхін В.О. Модель стратегії розвитку регіонального туризму / В.О. Матюхін, Я.М. Кашуба, О.В. Кобзева // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Ресурсне забезпечення інтелектуально-інноваційного розвитку регіону / Інститут регіональних досліджень НАН України. – 2007. – Вип. 3(65). – С. 235-247.

106. Правик Ю.М. Маркетинг туризму : підручник / Ю.М. Правик. – К. : Знання, 2008. – 303 с.

107. Гоблик-Маркович Н.М. Активізація маркетингового забезпечення розвитку туристичної сфери регіону [Електронний ресурс] // Економіка. Управління. Інновації. – 2010. – №2 (4). – Режим доступу:
http://tourlib.net/statti_ukr/goblyk.htm.

108. Ілляшенко С.М. “Зелений” туризм як один з напрямків сталого розвитку регіону / С.М. Ілляшенко, Н.С. Ілляшенко, В.О. Щербаченко // Економіка України. – 2013. – № 8. – С. 33-39.

109. Телетов О.С. Дослідження та перспективи розвитку туристичного бренду України // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2014. – №1. – С. 27-42.

110. Школа І.М. Менеджмент туристичної індустрії / І.М. Школа. – Чернівці: Книги XXI, 2003. – 595 с.

111. Остап'юк Н.І. Брендінг – невід'ємна складова туризму / Н.І. Остап'юк // Індустрія гостинності у країнах Європи: матеріали III міжнар. наук.-практ. конф. (4-6 грудня 2009 р., Сімферополь-Ялта) – Сімферополь: ВіТроПринт, 2009. – С. 133–136.
112. Hall M. Social marketing and tourism: what is the evidence? / M. Hall [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.academia.edu/2924276/Social_marketing_and_tourism_what_is_the_evidence.
113. Dwyer L., Spurr R. Tourism Economics Summary [Електронний ресурс] / L. Dwyer, R. Spurr / STCRC Centre for Economics and Policy. – Режим доступу: <http://www.crctourism.com.au/wms/upload/resources/Tourism%20Economics%20Summary%20WEB.pdf>.
114. Дейнека Л.А. Развитие рекреационных зон в Украине / Л.А. Дейнека, С.В. Желтикова // Культура народов Причерноморья. – 2012. – № 221. – С. 39-41.
115. Гавриленко О.П. Екогеографія України / О.П. Гавриленко. – К.: Знання, 2008. – 646 с.
116. Природно-рекреационные ресурсы Украины [Електронний ресурс] / Центр Командної Взаємодії “Еко Тур”. – Режим доступу: <http://www.recreation.ecotour.com.ua/home/recreation/102-2012-01-26-08-32-19>
117. Незвичайні місця відпочинку в Україні [Електронний ресурс] / Портал бізнес-новин UBR. – Режим доступу: <http://ubr.ua/leisure/travel/neobychnye-mesta-otdyha-v-ukraine-etim-letom-294252>.
118. Shevchenko H.M. Innovative-marketing directions of recreational-tourism industry in Ukraine [Електронний ресурс] / H.M. Shevchenko, T.Y. Ivanova // Economic Processes Management: International Scientific E-Journal, 2015. – №3. – Режим доступу: http://epm.fem.sumdu.edu.ua/download/2015_2/2015_2_23.pdf.
119. Конторов Д. С. Основы физической экономики. (Физические аналогии и модели в экономике.) / Д. С. Конторов, Н. В. Михайлов, Ю. С. Саврасов. – М: Радио и связь, 1999. – 184 с.
120. Математическая экономика: Равновесные модели, оптимальное планирование и управление: Сборник переводов / Эрроу К., Килер Э., Ауман Р. и

др.; Пер.с англ. Б.А.Ефимова и др.; Под ред. Б.С. Митягина. - М.: Мир, 1974. – 245 с.

121. Применение игрового имитационного моделирования для оценки эффективности экономических механизмов / Бурков В.Н., Джавахадзе Г.С., Динова Н.И., Щепкин Д.А. – М.: ИПУ РАН, 2003. – 51 с.